
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΑΣ, ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Τα όρια του μεθοδολογικού ατομισμού στις σύγχρονες θεωρήσεις της επιχείρησης

ΣΤΑΥΡΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Κατά την ορθόδοξη νεοκλασική θεωρία, τα υποκείμενα του Κοινονομικού γίνεσθαι ανήκουν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις. Η διάκριση αυτή, η οποία είχε κεντρική σημασία για την ξεχωριστή μελέτη της ζήτησης και της προσφοράς αγαθών και συντελεστών παραγωγής στην παράδοση του Marshall, μεταφέρθηκε αυτούσια στην κεϋνσιανή θεωρία, η οποία αντιλαμβάνεται το «εισοδηματικό κύκλωμα» ως μια συνεχή ροή αγαθών και υπηρεσιών ανάμεσα σε αυτές τις δύο οντότητες.

Εκ πρώτης όψεως, η χρησιμοποίηση αυτών των εννοιών φαίνεται να έρχεται σε σύγκρουση με την αρχή του μεθοδολογικού ατομισμού, δεδομένου ότι υπονοεί πως βασικές μονάδες της ανάλυσης δεν είναι τα άτομα αλλά κάποιες ευρύτερες, εμπειρικά παρατηρούμενες, κατηγορίες. Αυτή η παρατήρηση είναι όμως αβάσιμη, τουλάχιστον όσον αφορά την έννοια του νοικοκυριού. Είναι φανερό ότι αυτό που συγκροτεί το νοικοκυριό σε μια αυτόνομη οικονομική μονάδα και όσον αφορά τη ζήτηση καταναλωτικών αγαθών και όσον αφορά την προσφορά συντελεστών παραγωγής, είναι κάποια εξωοικονομική διαδικασία: η οικογενειακή συμβίωση, ή το γεγονός ότι τα έσοδα του νοικοκυριού προέρχονται από ένα μόνον εργαζόμενο μέλος του, ή ακόμα η πραγματικότητα της κοινής ιδιοκτησίας που προϋποθέτει η θεσμική μορφή της οικογένειας. Άρα, η θεώρηση του νοικοκυριού ως ενός ατόμου για τις

ανάγκες της οικονομικής ανάλυσης δεν προέρχεται από μια παραβίαση της αρχής του μεθοδολογικού ατομισμού, αλλά από την παραδοχή ότι η έννοια του ατόμου πρέπει, κατ' ανάγκην, να παίρνει υπόψη της τη θεσμική πραγματικότητα μιας κοινωνίας.¹

Η ίδια επιχειρηματολογία θα μπορούσε βέβαια να υποστηρίξει ότι και η έννοια της επιχείρησης είναι συμβατή με την αρχή του μεθοδολογικού ατομισμού. Για παράδειγμα, η μεθοδολογική αυτή αρχή δεν παραβιάζεται αν αντιλαμβανόμαστε την επιχείρηση ως ένα σύνολο παραγωγικών συντελεστών που βρίσκονται υπό την ιδιοκτησία ενός μόνου ατόμου. Αυτή ήταν άλλωστε η αντίληψη των κλασικών της πολιτικής οικονομίας η οποία, αφού ενσωματώθηκε στη νεοκλασική θεωρία του τέλους του περασμένου αιώνα, επέτρεψε τη θεώρηση της επιχείρησης ως μιας μονάδας που μεγιστοποιεί το κέρδος της, κατ' αναλογία του καταναλωτή που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά του. Είναι φανερό όμως ότι η αντίληψη αυτή, που συχνά περιγράφεται στη βιβλιογραφία ως η θεώρηση της επιχείρησης ως ενός «μαύρου κουτιού» (black box), ούτε είναι συμβατή με την πραγματικότητα των μεγάλων πολυμετοχικών εταιρειών, ούτε μπορεί να εξηγήσει πειστικά τι συνιστά μια «επιχείρηση». Πιο συγκεκριμένα, δεν είναι σε θέση να εξηγήσει υπό ποιές συνθήκες ένα σύνολο παραγωγικών συντελεστών που ανήκουν σε διαφορετικούς ιδιοκτήτες λειτουργούν στο πλαίσιο μιας ενιαίας οργανωτικής δομής – στο πλαίσιο μιας ενιαίας επιχείρησης δηλαδή –, και υπό ποιές συνθήκες ανταλλάσσονται μεταξύ επιχειρήσεων ή και ατόμων στην ελεύθερη αγορά.

Η αντίδραση ενάντια στην αντίληψη αυτή εκδηλώνεται

1. Οι παρατηρήσεις αυτές δεν σημαίνουν ότι δεν έχουν υπάρξει προσπάθειες περαιτέρω ανάλυσης του νοικοκυριού, έτσι ώστε να ερευνηθούν οι σχέσεις ανάμεσα στα άτομα που το αποτελούν. Οι προσπάθειες αυτές είναι δυνατό να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: σε εκείνες που αναλύουν το νοικοκυριό σαν ένα σύστημα ανταλλαγών ανάμεσα στα μέλη του – βλέπε για παράδειγμα Becker (1976) – και εκείνες που βλέπουν τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη του ως σχέσεις εξουσίας – άνδρας-γυναίκα, ενήλικος-παιδί, κ.λπ. Για βιβλιογραφία αυτού του ρεύματος βλέπε Muellbauer (1987).

ήδη από τη δεκαετία του 1930² και θέτει το στόχο της οικοδόμησης μιας θεωρίας η οποία να είναι σε θέση να εξηγήσει το φαινόμενο της επιχείρησης μέσω της ελεύθερης και ορθολογικά αποφασισμένης συνεργασίας ανάμεσα σε μια ομάδα ιδιοκτητών συντελεστών παραγωγής. Με αυτή λοιπόν την έννοια, πρόκειται για μια προσπάθεια εφαρμογής της αρχής του μεθοδολογικού ατομισμού σε μια περιοχή της νεοκλασικής θεωρίας στην οποία, μέχρι εκείνη την εποχή, κυριαρχούσε μια «ολιστική» αντίληψη του φαινομένου της επιχείρησης. Στο κείμενο αυτό θα εξετάσουμε κριτικά δύο σχολές οι οποίες εισάγουν μια ατομιστική οπτική του φαινομένου της επιχείρησης: τη σχολή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και τη νεοαυστριακή σχολή. Θα ξεκινήσουμε από την πρώτη εξετάζοντας τις δύο διαφορετικές της εκδοχές που συνήθως περιγράφονται με τα ονόματα των οικονομολόγων που τις εισήγαγαν: αφενός του Coase και, αφετέρου, των Alchian και Demsetz. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε τη νεοαυστριακή άποψη, κύριος εκπρόσωπος της οποίας είναι ο Kirzner.

Στόχος μας είναι να δείξουμε ότι η ανάλυση της επιχείρησης με βάση την αρχή του μεθοδολογικού ατομισμού δεν είναι σε θέση να εξηγήσει αυτό το φαινόμενο στην ολότητά του. Με άλλα λόγια, όσο βαθιά και αν είναι σε θέση να προχωρήσει μια ανάλυση βασισμένη σε αυτή τη μεθοδολογική αρχή, υπάρχει πάντοτε μια πλευρά του φαινομένου της επιχείρησης που παραμένει σαν ένα ανεξήγητο «υπόλοιπο». Η πλευρά αυτή δεν είναι άλλη από τη φύση της επιχείρησης ως μιας αυτόνομης μονάδας κεφαλαίου, μιας οντότητας δηλαδή που, όπως θα δούμε, δεν είναι δυνατό να αναχθεί στην πράξη των ατόμων που την συναποτελούν.

1. Ronald Coase: η επιχείρηση ως υπέρβαση της αγοράς

Η ατομιστική οπτική του φαινομένου της επιχείρησης

2. Η πρώτη διατύπωση αυτής της αντίδρασης οφείλεται στους Berle και Means (1932).

εισάγεται από τους θεωρητικούς της σχολής των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων ήδη από τη δεκαετία του '30. Στο περίφημο άρθρο του σχετικά με τη «Φύση της επιχείρησης», ο Coase (1937) διατυπώνει καταρχήν τη διαπίστωση ότι η ορθόδοξη νεοκλασική θεωρία της εποχής του δεν προσέφερε κανέναν πειστικό ορισμό της έννοιας της επιχείρησης. Κατά την άποψή του (σ. 389), το διακριτικό γνώρισμα της επιχείρησης είναι το γεγονός ότι η ύπαρξή της σηματοδοτεί την υπέρβαση του μηχανισμού των τιμών. Με άλλα λόγια, ενώ η νεοκλασική θεωρία ισχυρίζεται ότι η ελεύθερη αγορά, μέσω του μηχανισμού των τιμών, είναι σε θέση να εξασφαλίζει την άριστη διανομή των πόρων της κοινωνίας, η ύπαρξη της επιχείρησης ως ενός συνόλου παραγωγικών συντελεστών που δεν ανταλλάσσονται στην αγορά – δεν λειτουργούν δηλαδή υπό συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού, αλλά υπό τις διαταγές μιας ενιαίας διεύθυνσης – φαίνεται να υπονοεί ότι, αντίθετα με τις γενικές διαπιστώσεις της θεωρίας, η ύπαρξη νησίδων κεντρικού σχεδιασμού αποτελεί βασικό παράγοντα της αποτελεσματικότητας (efficiency) του συστήματος της αγοράς. Πρόκειται λοιπόν για μια αντίφαση στα ίδια τα θεμέλια της νεοκλασικής θεωρίας, η οποία πρέπει να αντιμετωπιστεί θεωρητικά.

Κατά τον Coase, ο παράγοντας ο οποίος είναι σε θέση να λύσει αυτή την αντίφαση είναι η έννοια του *συναλλακτικού κόστους*.³ Οι ανταλλαγές στην ελεύθερη αγορά είναι μεν σε θέση να οδηγήσουν το σύστημα στο άριστο σημείο, αλλά μόνον υπό την προϋπόθεση ότι δεν δημιουργούν οι ίδιες οποιοδήποτε κόστος. Όταν όμως η πραγματοποίηση μιας συγκεκριμένης ανταλλαγής δημιουργεί κάποιο κόστος, τότε οι συναλλασσόμενοι θα την πραγματοποιήσουν μόνον εάν, συνυπολογίζοντας αυτό το «συναλλαγματικό κόστος» στη δραστηριότητά τους, εκτιμούν ότι το όφελος της συγκεκριμένης συναλλαγής το υπερβαίνει. Σε περίπτωση που δεν το υπερβαίνει, η ανταλλαγή δεν θα πραγματοποιηθεί.

3. Μολονότι το άρθρο του Coase του 1937 θεωρείται γενικά ότι εισήγαγε την έννοια του «συναλλακτικού κόστους», ο ίδιος ο Coase δεν χρησιμοποιεί αυτό τον όρο, αλλά αναφέρεται στο «κόστος που συνεπάγεται η χρήση του συστήματος των τιμών».

Με αυτή τη λογική, ο Coase καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη της επιχείρησης ως ενός συνόλου παραγωγικών συντελεστών που λειτουργούν υπό ενιαία διεύθυνση αντί να ανταλλάσσονται στην αγορά, σημαίνει ότι οι ιδιοκτήτες αυτών των συντελεστών, υπολογίζοντας το συναλλακτικό κόστος, κρίνουν ότι η υπέρβαση του μηχανισμού των τιμών είναι συμφέρουσα. Άρα, κατά ένα τρόπο που θυμίζει τη σύσταση της πολιτικής εξουσίας κατά τον Hobbes, ο Coase υποστηρίζει ότι είναι ακριβώς η προσπάθεια αποφυγής ενός κόστους που υπερβαίνει το όφελος της «ελευθερίας» – της δυνατότητας δηλαδή κάθε ιδιοκτήτη ενός συντελεστού της παραγωγής να διαπραγματεύεται τη διάθεση της ιδιοκτησίας του στην ανοικτή αγορά αντί να την θέτει υπό τον έλεγχο της εξουσίας του «επιχειρηματία» – που εξηγεί τη σύσταση οργανώσεων του τύπου της επιχείρησης στη σύγχρονη κοινωνία.

Ο Coase αναφέρει συγκεκριμένα τρεις κατηγορίες συναλλακτικού κόστους, η αποφυγή του οποίου είναι πιθανό να οδηγήσει στην εμφάνιση της επιχείρησης. Η πρώτη κατηγορία που εξετάζει είναι το κόστος της «ανακάλυψης των τιμών». Το κόστος αυτό είναι εκείνο που κάθε μεμονωμένος συναλλασσόμενος πρέπει να καταβάλει για να «μάθει» τις τιμές των προϊόντων που τον ενδιαφέρουν και το οποίο υποτίθεται ότι μειώνεται όταν η διαδικασία της ανακάλυψης γίνεται από έναν οργανισμό αντί του μεμονωμένου ατόμου. Η δεύτερη κατηγορία αφορά το κόστος που ένας συναλλασσόμενος θα ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει για τη διαπραγμάτευση κάθε μεμονωμένης σύμβασης στην ανοικτή αγορά. Για παράδειγμα, ένας παραγωγός ενός ημικατεργασμένου προϊόντος μπορεί να αποφύγει αυτό το κόστος αν, εντάσσοντας την παραγωγική του δραστηριότητα στο πλαίσιο μιας επιχείρησης, αποφύγει τη διαπραγμάτευση συμβολαίων για τη διάθεση της παραγωγής του, η οποία πλέον θα μεταφέρεται στο επόμενο στάδιο παραγωγής χωρίς τη διαμεσολάβηση του μηχανισμού των τιμών. Τέλος, η τρίτη κατηγορία αφορά συμβάσεις με μακροχρόνια ισχύ για την προμήθεια κάποιου αγαθού ή υπηρεσίας. Το γεγονός ότι οι συναλλασσόμενοι επιθυμούν η σύμβαση να είναι μακροχρόνιας ισχύος κάνει δύσκολο τον εκ

των προτέρων προσδιορισμό όλων των όρων που, κάθε πλευρά, θα επιθυμούσε να σεβαστεί ή άλλη. Άρα, η ένταξη της συγκεκριμένης συναλλαγής στο οργανωτικό πλαίσιο μιας επιχείρησης διευκολύνει την ύπαρξη τέτοιου τύπου συμβάσεων. Κλασικό παράδειγμα τέτοιας σύμβασης είναι η σύμβαση εργασίας, όπου η μια πλευρά – ο εργαζόμενος – δεσμεύει τον εργοδότη να του παρέχει μια συγκεκριμένη αμοιβή, αλλά, ταυτόχρονα, ο εργοδότης διατηρεί το δικαίωμα να κατευθύνει την εργασία του υπαλλήλου κατά την κρίση του.

Είναι λοιπόν ακριβώς η προσπάθεια αποφυγής του συναλλακτικού κόστους που ωθεί τους συναλλασσόμενους να αποφεύγουν την διαπραγμάτευση στην ανοικτή αγορά και να θέτουν τους συντελεστές παραγωγής που κατέχουν υπό τις διαταγές μιας ενιαίας διεύθυνσης. Έτσι, κατά τον Coase (1937, σ. 393): «Η επιχείρηση αποτελεί εκείνο το σύστημα σχέσεων το οποίο εμφανίζεται όταν η διεύθυνση των συντελεστών της παραγωγής εξαρτάται από έναν επιχειρηματία».

Αλλά και κάτι ακόμα σημαντικότερο. Η λογική του συναλλακτικού κόστους δεν είναι μια λογική «μερικής ισορροπίας», η οποία το μόνο που μπορεί να εξηγήσει είναι η σύγκριση του κόστους με το όφελος από κάθε μεμονωμένο συναλλασσόμενο, αλλά μπορεί, κατά τον Coase (1937, σ. 393-398), να εξηγήσει και δυναμικά φαινόμενα, όπως η εξέλιξη του μεγέθους των επιχειρήσεων. Το ύψος του συναλλακτικού κόστους το οποίο συνεπάγεται μια συγκεκριμένη συναλλαγή δεν είναι βέβαια διαχρονικά σταθερό, ούτε είναι σταθερό το ύψος του οφέλους που ο συναλλασσόμενος υπολογίζει να αποκομίσει. Το γεγονός λοιπόν ότι σήμερα οι ιδιοκτήτες των συντελεστών παραγωγής προτίμησαν να αποφύγουν κάποιο συναλλακτικό κόστος και να αναθέσουν την ιδιοκτησία τους σε έναν επιχειρηματία, δεν σημαίνει ότι η ίδια απόφαση θα είναι ορθή και στο μέλλον. Άρα, το άριστο μέγεθος της επιχείρησης δεν μπορεί παρά να μεταβάλλεται σε συνάρτηση με τις σχετικές μεταβολές κόστους και οφέλους που προέρχονται είτε από τεχνολογικές αλλαγές, είτε από θεσμικούς παράγοντες.

Ο καθοριστικός ρόλος της έννοιας του συναλλακτικού

κόστους για την κατανόηση της ύπαρξης και της λειτουργίας της επιχείρησης γνωρίζει μια νέα άνθηση τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως λόγω του έργου του Williamson,⁴ ο οποίος αναλύει την επιχείρηση ως μια «δομή διοίκησης» (governance structure). Ο Williamson προσπαθεί να κάνει τη χρησιμοποίηση της έννοιας του συναλλακτικού κόστους περισσότερο συγκεκριμένη, εισάγοντας και αναλύοντας μια σειρά από υποθέσεις και παράγοντες οι οποίοι θεωρεί ότι το προσδιορίζουν.

Κατά τον Williamson (1981, σ. 1544-6), δύο από αυτές τις υποθέσεις προσδιορίζουν τη συμπεριφορά των πραττόντων. Η πρώτη είναι η υπόθεση της *δεσμευμένης ορθολογικότητας* (bounded rationality), την οποία εισάγει από το έργο του Herbert Simon.⁵ Το ότι τα άτομα λειτουργούν υπό συνθήκες δεσμευμένης ορθολογικότητας – το ότι δηλαδή δεν είναι σε θέση να συνυπολογίσουν κατά το σχεδιασμό της πράξης παρά ένα πολύ μικρό αριθμό παραμέτρων – έχει σημαντικές συνέπειες σχετικά με το είδος των συμβάσεων που δέχονται να συνάπτουν. Για παράδειγμα, μια σύμβαση η οποία θα είχε σκοπό να προβλέψει όλα τα ενδεχόμενα που πιθανόν να επηρεάσουν στο μέλλον τη συνεργασία των συμβαλλομένων θα απαιτούσε πολύ υψηλό συναλλακτικό κόστος, ακριδώς λόγω της ύπαρξης δεσμευμένης ορθολογικότητας.

Η δεύτερη υπόθεση του Williamson είναι ότι η συμπεριφορά των ατόμων χαρακτηρίζεται από *οπορτουνισμό*. Είναι δηλαδή μια συμπεριφορά που αποσκοπεί στην ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος, όπως το αντιλαμβάνεται ο πράττων και, ταυτόχρονα, χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι ο πράττων προσπαθεί να «εξαπατήσει» αυτούς με τους οποίους συναλλάσσεται σχετικά με τις πραγματικές του προθέσεις.⁶ Όσο μεγαλύτερη είναι η δυνατότητα του ατόμου να δράσει

4. Ο ίδιος ο Williamson επανειλημμένα αναφέρεται στον Coase και προφανώς θεωρεί τον εαυτό του ως συνεχιστή του έργου του τελευταίου. Βλέπε για παράδειγμα Williamson (1981, σ. 1545), (1979, σ. 233) και (1986, σ. 172).

5. Βλέπε Simon (1957) και (1959).

6. Ο Williamson (1986, σ. 175) ορίζει την έννοια του οπορτουνισμού ως την «διά δόλου επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος» (self-interest seeking with guile).

«οπορτουνιστικά», τόσο μεγαλύτερο θα είναι το συναλλακτικό κόστος της διαπραγμάτευσης συμβάσεων που να αποσκοπούν στον περιορισμό αυτής της δυνατότητας.

Ο Williamson (1986, σ. 179-84) εισάγει ακόμη ένα παράγοντα των συμβάσεων ο οποίος, θεωρεί, ότι προσδιορίζει το συναλλακτικό κόστος. Πρόκειται για τη σχέση ενός συντελεστού παραγωγής με μια συγκεκριμένη συναλλαγή (asset specificity). Όσο στενότερη είναι αυτή η σχέση, τόσο μεγαλύτερο θα είναι το κόστος της συναλλαγής μεταξύ των συμβαλλομένων και, άρα, και το κόστος από μια ενδεχόμενη μονομερή καταγγελία της σύμβασης. Όσο λοιπόν στενότερη είναι αυτή η σχέση, τόσο ισχυρότερο θα είναι το κίνητρο για τους συμβαλλομένους να εντάξουν αυτή τη συναλλαγή στο οργανωτικό πλαίσιο μιας επιχείρησης, αντί να διαπραγματεύονται στην αγορά.

Ο Williamson αναγνωρίζεται σήμερα ως ο σημαντικότερος αναλυτής των οργανωτικών μορφών της επιχείρησης, μια κατεύθυνση έρευνας την οποία στηρίζει στην έννοια του συναλλακτικού κόστους. Αλλά ακριβώς σε αυτό το πεδίο αναδεικνύεται και η βασική συνάφεια της άποψής του με εκείνη του Coase. Όπως ακριβώς ο τελευταίος, ο Williamson βασίζει την ανάλυσή του στη θεώρηση της επιχείρησης ως μιας ιεραρχικής δομής η οποία συνιστά μια υπέρβαση του μηχανισμού των τιμών.⁷ Οι έννοιες της δεσμευμένης ορθολογικότητας και του οπορτονισμού κάνουν αναγκαία την ιεραρχική δομή, δεδομένου ότι συνιστούν την ανάγκη υπέρβασης αυτών των προβλημάτων μέσω μιας κεντρικής διεύθυνσης της προσπάθειας όλων των ατόμων που λειτουργούν στο πλαίσιο της επιχείρησης. Άρα, η άποψη του Coase σχετικά με τη φύση της επιχείρησης ως μιας δομής εξουσίας, ουσιαστικά επιβεβαιώνεται. Η θεώρηση αυτή δεν αποκλείει την ύπαρξη μιας εσωτερικής αγοράς στο πλαίσιο της επιχείρησης για την αξιολόγηση και την προώθηση των στελεχών της. Αυτό όμως που είναι βέβαιο είναι ότι, σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η

7. Η διάκριση αυτή είναι προφανής και από τον τίτλο του βιβλίου του *Markets and Hierarchies*, του 1975.

επιχείρηση πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια οντότητα σαφώς διακριτή από τον περίγυρο της ελεύθερης αγοράς και περι-στοιχισμένη – θα μπορούσαμε να πούμε – από ένα τείχος που έχει το χαρακτήρα του συναλλακτικού κόστους.

2. Alchian και Demsetz: η επιχείρηση ως πλαίσιο γενικευμένων ανταλλαγών

Ο επόμενος σταθμός στον προβληματισμό σχετικά με την έννοια της επιχείρησης οφείλεται στους Alchian και Demsetz (1972). Η εργασία τους, από μια πλευρά, έχει σημαντικές ομοιότητες με την αντίληψη του Coase και, άρα, μπορεί να θεωρηθεί ως συνέχειά της. Από άλλες πλευρές όμως, οι δύο θεωρήσεις χαρακτηρίζονται και από σημαντικές διαφορές. Θα ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας από τις τελευταίες, έτσι ώστε να διαφανούν καθαρότερα τα νέα στοιχεία που εισάγουν οι Alchian και Demsetz. Είδαμε ότι, κατά την άποψη του Coase, η έννοια της επιχείρησης βασίζεται στην κεντρική διάκριση που εισάγει ανάμεσα σε συναλλαγές που διεξάγονται στο ανταγωνιστικό πλαίσιο της αγοράς και συναλλαγές που διεξάγονται εκτός αγοράς. Κατά τους Alchian και Demsetz μια τέτοια διάκριση είναι αβάσιμη. Κατά την άποψή τους, οι συναλλαγές ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής στο πλαίσιο μιας επιχείρησης δεν διαφέρουν σε τίποτα από τις συναλλαγές στην ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά. Όπως υποστηρίζουν (σ. 777): «το να ζητάς από έναν υπάλληλο να δακτυλογραφήσει αυτή την επιστολή αντί του να αρχειοθετήσει εκείνο το έγγραφο, έχει τον ίδιο χαρακτήρα με το να ζητάς από έναν παντοπώλη να σου πουλήσει αυτή τη μάρκα τόννου αντί εκείνης της μάρκας ψωμιού».

Οι Alchian και Demsetz αρνούνται τη διάκριση που εισήγαγε ο Coase και αντιτείνουν ότι ακόμα και οι συναλλαγές ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής στο πλαίσιο μιας επιχείρησης συνιστούν, στην ουσία, συναλλαγές σε μιαν ανταγωνιστική αγορά. Με άλλα λόγια, η καθημερινή συνεργασία

ανάμεσα σε αυτούς τους συντελεστές συνιστά μίαν άρρητη αλλά διαρκή αναδιαπραγμάτευση της σύμβασης που διέπει τη συλλειτουργία τους.⁸ Άρα η σύμβαση αυτή δεν διαφέρει σε τίποτα από τις συμβάσεις που συνάπτονται στην αγορά και, πολύ περισσότερο, δεν έχει καμία σχέση με οποιαδήποτε οπτική δομή της επιχείρησης που θα έδινε έμφαση στο στοιχείο της «εξουσίας» που υποτίθεται ότι διέπει τη σχέση του εργοδότη με τις εισροές που απασχολεί. Αν λοιπόν υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στις συναλλαγές που πραγματοποιούνται εντός και εκτός της επιχείρησης, η διαφορά αυτή έχει περισσότερο σχέση με τη μορφή αγοράς στην οποία πραγματοποιούνται παρά με κάποια υπέρβασή της. Άρα, κατά τους Alchian και Demsetz (1972, σ. 795), η μόνη διαφορά ανάμεσα στην ανοικτή αγορά και την εσωτερική αγορά της επιχείρησης είναι ότι η μεν πρώτη είναι δημόσια ενώ η δεύτερη ιδιωτική.

Είναι φανερό ότι τα παραπάνω συνιστούν μια σημαντική διαφορά από την έννοια της επιχείρησης που εισήγαγε ο Coase. Όμως, οι Alchian και Demsetz συμφωνούν με τον τελευταίο για την ύπαρξη μιας ουσιαστικής διαφοράς ανάμεσα στις συναλλαγές που πραγματοποιούνται στην ανοικτή αγορά και εκείνες που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της επιχείρησης. Σε αντίθεση όμως με την άποψη του Coase, θεωρούν ότι η διαφορά αυτή δεν προκύπτει από τον υπολογισμό του συναλλακτικού κόστους ανάμεσα στους δυο τύπους συναλλαγών, αλλά από το κόστος της πληροφόρησης που δημιουργείται από την περίπτωση της ομαδικής παραγωγής (team production), την περίπτωση δηλαδή της συλλειτουργίας μιας ομάδας παραγωγικών συντελεστών για την παραγωγή ενός κοινού προϊόντος.

Ας δούμε αναλυτικότερα την επιχειρηματολογία των Alchian και Demsetz. Κατά την άποψή τους (σ. 779), το πλεονέ-

8. Η θεώρηση της επιχείρησης ως ενός πλαισίου διαρκούς αναδιαπραγμάτευσης των όρων των συμβάσεων που διέπουν τη συλλειτουργία των παραγωγικών συντελεστών έγινε αντικείμενο κριτικής από τον Williamson (1975), λόγω του τεράστιου συναλλακτικού κόστους που θα απαιτούσε. Είναι ενδιαφέρον ότι αυτή η κριτική γίνεται ουσιαστικά αποδεκτή από τον ίδιο τον Alchian (1982, σ. 20).

κτημα της ομαδικής παραγωγής είναι ότι δημιουργεί την δυνατότητα να παραχθεί μεγαλύτερη ποσότητα τελικού προϊόντος από εκείνη που θα προέκυπτε αν κάθε συντελεστής λειτουργούσε αυτόνομα. Πρόκειται, άρα, για ένα σύστημα παραγωγής το οποίο αυξάνει την παραγωγικότητα κάθε μεμονωμένου συντελεστού. Ταυτόχρονα, όμως στην ομαδική παραγωγή εμφανίζεται ένα πρόβλημα το οποίο δεν υπάρχει όταν κάθε παραγωγικός συντελεστής απασχολείται αυτόνομα. Πρόκειται για το πρόβλημα της μέτρησης (metering) αφενός της παραγωγικότητας κάθε μεμονωμένου συντελεστού που συλλειτουργεί με άλλους και, αφετέρου, της αμοιβής η οποία πρέπει να του επιμεριστεί. Στην ανοικτή αγορά⁹ τέτοιο πρόβλημα δεν υπάρχει, δεδομένου ότι η οριακή παραγωγικότητα ισούται αυτόνομα με το οριακό προϊόν. Αντίθετα, στο καθεστώς της ομαδικής παραγωγής η ύπαρξη αυτού του προβλήματος σημαίνει ότι η διαδικασία της μέτρησης δεν γίνεται αυτόματα, αλλά απαιτεί μίαν ειδική ενασχόληση, η οποία – δεδομένου ότι δεν είναι αυτόματη – προϋποθέτει κάποιο κόστος.

Πρόκειται, στην ουσία, για ένα κόστος πληροφόρησης, δεδομένου ότι η μέτρηση της παραγωγικότητας κάθε μεμονωμένου συντελεστού απαιτεί μίαν ειδική συγκέντρωση πληροφοριών για την αξιολόγηση της απόδοσής του. Ας δούμε πιο αναλυτικά το γιατί. Αν η μέτρηση της οριακής παραγωγικότητας κάθε εισροής στην ομαδική παραγωγή ήταν αυτόματη και δεν απαιτούσε οποιοδήποτε κόστος, τότε κανένας παραγωγικός συντελεστής δεν θα μπορούσε να μειώσει την απόδοσή του εν αγνοία των υπολοίπων.¹⁰ Το γεγονός δηλαδή ότι οι ιδιοκτήτες των υπολοίπων εισροών θα είχαν πλήρη συνείδηση της συμπεριφοράς του, θα τους οδηγούσε σε μίαν επαναδιαπραγμάτευση της σύμβασης και τελικά στη μείωση της αμοιβής του. Το γεγονός όμως ότι σε συνθήκες ομαδικής παραγωγής η μέτρηση της απόδοσης έχει κόστος, σημαίνει ότι ο ιδιοκτήτης κάθε εισροής θα έχει όφελος αν μειώσει την απόδοσή του με την ελπίδα, βέβαια, ότι η απόδοση όλων των

9. Υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι ισχύουν συνθήκες τέλειου ανταγωνισμού.

10. Να «λουφάρει» με άλλα λόγια (to shirk).

υπολοίπων συντελεστών θα μείνει αμετάβλητη. Με αυτό τον τρόπο θα επέρριπτε το κόστος της συμπεριφοράς του στους υπόλοιπους, ενώ ο ίδιος θα απολάμβανε το όφελος της «ανάπαυσης» λόγω της μειωμένης απόδοσής του. Είναι βέβαια φανερό ότι αυτή η κατάσταση θα οδηγούσε, αργά ή γρήγορα, στην κατάρρευση του συστήματος της ομαδικής παραγωγής, δεδομένου ότι θα ήταν μόνο ζήτημα χρόνου η ανακάλυψη από όλους τους ιδιοκτήτες των εισροών ότι η παραγωγή μειώνεται και ότι, άρα, έχει ο καθένας να κερδίσει αν μειώσει την απόδοσή του.

Η διατήρηση λοιπόν της ομαδικής παραγωγής απαιτεί την καταβολή του κόστους που απαιτείται για τη μέτρηση της συνεισφοράς κάθε εισροής, έτσι ώστε οι ιδιοκτήτες των εισροών να αποθαρρύνονται από το να μειώνουν την απόδοσή τους. Πρόκειται, κατά τους Alchian και Demsetz (σ. 780), για το κόστος της *επιστασίας* (monitoring) της ομαδικής παραγωγής. Με άλλα λόγια, κάποιοι παραγωγικοί συντελεστές πρέπει να αφιερωθούν στη μέτρηση της συνεισφοράς των υπολοίπων και την καταπολέμηση της «λούφας». Αλλά αυτό δεν αρκεί για τη λύση του προβλήματος, γιατί τίθεται το ερώτημα γιατί ο «επιστάτης» – αυτός που θα ασχοληθεί με την επιστασία – να μη προσπαθήσει και ο ίδιος να επωφεληθεί έχοντας μειωμένη απόδοση – μειωμένη επιστασία δηλαδή –, όπως ακριβώς οποιοσδήποτε άλλος ιδιοκτήτης παραγωγικού συντελεστού. Πρόκειται για ερώτημα βάσιμο, το οποίο μπορεί να απαντηθεί μόνον αν υποθέσουμε ότι ο επιστάτης έχει μια διαφορετική συμβατική σχέση με τους υπόλοιπους ιδιοκτήτες εισροών από τη σχέση που έχουν οι τελευταίοι μεταξύ τους. Κατά τους Alchian και Demsetz (σ. 782), η σχέση αυτή δεν μπορεί να είναι άλλη παρά η συμφωνία όλων ότι ο επιστάτης θα είναι ο μοναδικός δικαιούχος του καθαρού αποτελέσματος της ομαδικής παραγωγής.¹¹ Άρα, θα είναι επίσης ο μοναδι-

11. Θα έχει δηλαδή: residual claimant status. Στο σημείο αυτό βρίσκεται και η κύρια ομοιότητα ανάμεσα στις θεωρήσεις της επιχείρησης του Coase και των Alchian και Demsetz, μια ομοιότητα η οποία μας επιτρέπει να θεωρούμε ότι προέρχονται από την ίδια σχολή οικονομικής σκέψης, τη σχολή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.

κός ιδιοκτήτης συντελεστού παραγωγής ο οποίος θα έχει το δικαίωμα της διαρκούς αναδιαπραγμάτευσης των όρων των συμβάσεων με όλους τους υπόλοιπους ιδιοκτήτες.

Για τους Alchian και Demsetz λοιπόν, η επιχείρηση, ως μορφή οργάνωσης των συντελεστών παραγωγής, δεν προκύπτει ως αποτέλεσμα της σύγκρισης ανάμεσα στο συναλλακτικό κόστος που διέπει τις συναλλαγές στην αγορά και την ανάθεση της εξουσίας στον «επιχειρηματία» – όπως θεωρούσε ο Coase – αλλά από τη συμφωνία όλων των ιδιοκτητών εισροών να δεχθούν την επιστασία του επιχειρηματία έτσι ώστε να μην υπάρχουν λάθρα επωφελούμενοι από την προσπάθεια των υπολοίπων. Δεν πρόκειται λοιπόν για μια δομή εξουσιαστική – όπως θεωρούσε ο Coase – αλλά για μια ορθολογική απόφαση όλων των ατόμων τα οποία συναποτελούν την επιχείρηση να καταβάλουν το πληροφοριακό κόστος της επιστασίας για να αποκομίσουν το όφελος της ομαδικής παραγωγής.

3. Israel Kirzner: Η απόλυτη υποκειμενικότητα της επιχειρηματικής λειτουργίας

Οι απόψεις των Coase, και Alchian και Demsetz που εξετάσαμε αποσκοπούν, η κάθε μία με τον τρόπο της, να οικοδομήσουν την έννοια της επιχείρησης. Από τον ορισμό της κατηγορίας αυτής προκύπτει και η έννοια του «επιχειρηματία», για μεν τον Coase ως του υποκειμένου στο οποίο οι ιδιοκτήτες των συντελεστών αναθέτουν τη διαχείριση της ιδιοκτησίας τους, για δε τους Alchian και Demsetz ως του επιστάτη της απόδοσης κάθε μεμονωμένου παραγωγικού συντελεστού. Και για τις δύο απόψεις λοιπόν, ο επιχειρηματίας προκύπτει ως ένα υπόλοιπο του ορισμού που η κάθε μια δίνει στο θεσμό της επιχείρησης. Για τους νεοαυστριακούς,

Και ο «επιχειρηματίας» του Coase, αλλά και ο «επιστάτης» των Alchian και Demsetz, χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι μόνον αυτοί θεωρούνται ότι κατέχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας του καθαρού αποτελέσματος της επιχείρησης.

αντίθετα, είναι η έννοια του επιχειρηματία η οποία έχει κεντρική σημασία και άρα πρέπει να αποτελέσει το βασικό αντικείμενο της ανάλυσης.

Αυτή η προσέγγιση προκύπτει από την απόλυτη υποκειμενικότητα της νεοαυστριακής θεωρίας της γνώσης.¹² Οι νεοαυστριακοί απορρίπτουν την έννοια του «τέλειου ανταγωνισμού» της ορθόδοξης νεοκλασικής σχολής, καθώς και την έννοια της «τέλειας γνώσης» που αυτή συνεπάγεται. Έτσι, θεωρούν ότι κάθε συναλλασσόμενος στην αγορά λειτουργεί υπό καθεστώς αβεβαιότητας – άγνοιας δηλαδή – σχετικά με τα εξωτερικά δεδομένα, αλλά και, κυρίως, σχετικά με τις προθέσεις όλων των άλλων συναλλασσομένων. Αυτό το καθεστώς της γενικευμένης άγνοιας προκύπτει από το γεγονός ότι η γνώση που κατέχουν τα άτομα είναι *υπερ-συνειδητή*,¹³ βρίσκεται δηλαδή πέρα από τη συνείδηση του πράττοντος και, για αυτό το λόγο, δεν είναι δυνατό να αποκτηθεί από οποιονδήποτε άλλο συναλλασσόμενο. Είναι ακριβώς λοιπόν ο υπερ-συνειδητός χαρακτήρας της γνώσης που κατέχουν τα άτομα, ο οποίος την καθιστά μια κατηγορία απόλυτα υποκειμενική, η οποία δεν είναι δυνατό να αποχωριστεί από το φυσικό της φορέα.

Αυτός ο απόλυτος υποκειμενισμός της νεοαυστριακής θεώρησης της ανθρώπινης πράξης προσφέρει τη βάση για τον ορισμό της επιχειρηματικής λειτουργίας. Κατά την ορθόδοξη νεοκλασική άποψη, κάθε άτομο, λειτουργώντας υπό συνθήκες τέλειου ανταγωνισμού, αποσκοπεί στην αριστοποίηση του οφέλους του – στην επίτευξη δηλαδή του υψηλότερου δυνατού επιπέδου χρησιμότητας με δεδομένες τις αρχικές ποσότητες συντελεστών που κατέχει. Αυτή η δράση προϋποθέτει ότι το άτομο γνωρίζει απόλυτα τα στοιχεία του προβλήματος που έχει να αντιμετωπίσει, δεδομένου ότι, υπό συνθήκες τέλειου ανταγωνισμού, η γνώση αυτή είναι ενσωματωμένη στις τιμές

12. Για τη νεοαυστριακή θεώρηση της γνώσης βλέπε Ιωαννίδης (1993).

13. Για την εξήγηση αυτής της έννοιας βλέπε Hayek (1963, σ. 61). Για μια γενική παρουσίαση της έννοιας της «άγνοιας» στο έργο του Hayek βλέπε Ιωαννίδης (1990).

ισορροπίας. Γνωρίζει απόλυτα, με άλλα λόγια, το πλαίσιο «στόχων-μέσων» μέσα στο οποίο πρέπει να κινηθεί. Αν όμως, όπως υποστηρίζουν οι νεοαυστριακοί, στην αγορά δεν ισχύουν συνθήκες τέλειου ανταγωνισμού και, άρα, τέλειας γνώσης και γενικής ισορροπίας, αυτό το πλαίσιο στόχων-μέσων δεν είναι πλέον δεδομένο. Αυτό σημαίνει ότι κάθε συναλλασσόμενος πρέπει να αναζητεί διαρκώς εκείνο το πλαίσιο μέσα στο οποίο πιστεύει ότι θα κατορθώσει να εξυπηρετήσει καλύτερα τις επιδιώξεις του.¹⁴ Με άλλα λόγια, ο συναλλασσόμενος των νεοαυστριακών δεν είναι ένας παθητικός αποδέκτης τιμών (price taker) όπως ο συναλλασσόμενος της νεοκλασικής θεωρίας, αλλά ένας δημιουργικός διαμορφωτής τιμών (creative price setter).

Ας δούμε πιο αναλυτικά τη σημασία των παραπάνω στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς. Εφόσον έχει απορριφθεί η έννοια του τέλειου ανταγωνισμού και η συνακόλουθη έννοια της γενικής ισορροπίας, οι συναλλασσόμενοι δρουν υπό συνθήκες αβεβαιότητας και, άρα, η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται και από την ύπαρξη λαθών. Ο Kirzner (1976, σ. 129-30) περιγράφει την έννοια του λάθους με το εξής παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι κάποιος περνάει μπροστά από ένα κατάστημα που πουλάει μήλα για ένα δολάριο το κιλό. Βλέπει την πινακίδα με την τιμή, αλλά, για κάποιο λόγο, δεν συγκρατεί την πληροφορία. Καταλήγει τελικά να αγοράσει μήλα από κάποιο άλλο κατάστημα για δύο δολάρια το κιλό. Στην περίπτωση αυτή, παρατηρεί ο Kirzner, ο συγκεκριμένος συναλλασσόμενος διαπράττει ένα λάθος, με αποτέλεσμα να

14. Είναι αξιοσημείωτο ότι, για τους νεοαυστριακούς, η διαρκής ενασχόληση του ατόμου με την επιλογή μεταξύ εναλλακτικών πλαισίων στόχων-μέσων δεν χαρακτηρίζει μόνο τη δράση των συναλλασσομένων κατά τη διαδικασία της αγοράς, αλλά χαρακτηρίζει ακόμα και τη λειτουργία ενός μεμονωμένου ατόμου. Βλέπε Kirzner (1978), όπου υποστηρίζεται ότι ακόμα και ο Ροβινσώνας Κρούσος μπορεί να υποτεθεί ότι διαρκώς επιλέγει ανάμεσα σε εναλλακτικά πλαίσια στόχων-μέσων – ότι λειτουργεί επιχειρηματικά δηλαδή – στο βαθμό που η δράση του δεν εξαντλείται σε μια αριστοποιητικής φύσης αναζήτηση της πλέον αποδοτικής χρησιμοποίησης των πόρων που ήδη διαθέτει, αλλά επεκτείνεται και σε έναν συνεχή στοχασμό σχετικά με χρήσεις αυτών των πόρων τις οποίες δεν είχε, μέχρι εκείνη την στιγμή, φανταστεί.

μη κάνει άριστη χρήση των πόρων που διαθέτει. Πρόκειται για ένα λάθος που έχει τη μορφή της άγνοιας, από την πλευρά του συγκεκριμένου ατόμου, ότι θα είχε την ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τους πόρους του καλύτερα. Με τη σειρά της, η άγνοια αυτή προέρχεται από το γεγονός ότι ενώ η γνώση που θα του επέτρεπε να δράσει αριστοποιοητικά ήταν διαρκώς παρούσα – η τιμή του ενός δολαρίου είναι γραμμένη ευκρινώς στην πινακίδα του πρώτου καταστήματος – το άτομο δεν την αντελήφθη.

Έχουμε ήδη παρουσιάσει όλες τις έννοιες που είναι απαραίτητες για την νεοαυστριακή θεώρηση της επιχειρηματικής λειτουργίας: λάθος, άγνοια, αντίληψη. Ο επιχειρηματίας των νεοαυστριακών δεν είναι άλλος παρά το άτομο εκείνο το οποίο αντιλαμβάνεται ευκαιρίες κέρδους, οι οποίες δημιουργούνται λόγω της άγνοιας που επικρατεί στην αγορά και η οποία οδηγεί τους συναλλασσόμενους στη διάπραξη λαθών. Ας ξαναγυρίσουμε στο χαρακτηριστικό παράδειγμα του Kirzner. Η γνώση σχετικά με την ύπαρξη της διαφοράς στις τιμές των μήλων ανάμεσα στα δύο καταστήματα κυκλοφορεί ελεύθερα στο πλαίσιο της αγοράς. Άρα, αργά ή γρήγορα, κάποιος συναλλασσόμενος θα την αντιληφθεί και θα σπεύσει να δράσει επιχειρηματικά: θα αγοράσει από το πρώτο κατάστημα ολόκληρη την ποσότητα μήλων που διαθέτει σε τιμή λίγο ανώτερη από ένα δολάριο και θα την πουλήσει σε όλους όσους ήσαν διατεθειμένοι να πληρώσουν την τιμή των δύο δολαρίων σε οριακά χαμηλότερη τιμή. Άρα, κατά τον Kirzner (1973, σ. 48), η επιχειρηματική δραστηριότητα ορίζεται ως η ανακάλυψη λαθών στην αγορά και η εκμετάλευσή τους πριν από οποιονδήποτε άλλον. Και δεδομένου ότι το κίνητρο της λειτουργίας αυτής δεν μπορεί να είναι άλλο από την προσπάθεια του δρώντος να εκμεταλλευθεί προς ίδιον όφελος τα λάθη που αντιλαμβάνεται, το επιχειρηματικό κέρδος – με τη μορφή μιας διαφοράς στην τιμή που αγοράζεται ένα αγαθό και την τιμή πώλησης που μπορεί να επιτευχθεί – πρέπει να αντιμετωπίζεται ως το κίνητρο της επιχειρηματικής λειτουργίας.¹⁵

15. Αυτό δεν σημαίνει ότι ευκαιρίες κέρδους – και, άρα, η επιχειρηματική λειτουργία

Τα παραπάνω οδηγούν σε δύο σημαντικές διαπιστώσεις σε σχέση με την έννοια της επιχειρηματικότητας των νεοαυστριακών. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι, μολονότι η επιχειρηματική λειτουργία είναι προϊόν της ανισορροπίας της αγοράς, η ίδια λειτουργεί σταθεροποιητικά.¹⁶ Η ανακάλυψη ευκαιριών κέρδους, η ανακάλυψη δηλαδή ανισορροπιών στην αγορά, ισοδυναμεί βέβαια με την εξάλειψή τους. Είδαμε παραπάνω ότι η δραστηριότητα του επιχειρηματία στο απλό παράδειγμα του Kirzner έχει ως αποτέλεσμα την, οριακή έστω, σύγκλιση των τιμών. Καθώς όμως, μέσω της διαδικασίας του ανταγωνισμού, όλο και περισσότεροι συναλλασσόμενοι θα αντιλαμβάνονται την συγκεκριμένη ευκαιρία κέρδους, η επιχειρηματική τους δράση θα τείνει να εξαφανίσει αυτό το λάθος. Άρα, η επιχειρηματικότητα είναι μια δραστηριότητα η οποία, ενώ εκδηλώνεται σε συνθήκες ανισορροπίας, ταυτόχρονα οδηγεί το οικονομικό σύστημα προς τη σταθερότητα, προς την επικράτηση δηλαδή μιας νέας θέσης ισορροπίας.

Η δεύτερη και πιο σημαντική διαπίστωση είναι ότι η εκδήλωση της επιχειρηματικής λειτουργίας δεν έχει καμία σχέση με την ιδιοκτησία συντελεστών της παραγωγής. Κατά τους νεοαυστριακούς, ούτε η ίδια η επιχειρηματικότητα μπορεί να θεωρηθεί ως συντελεστής παραγωγής, αλλά ούτε η εκδήλωσή της προαπαιτεί την ιδιοκτησία συντελεστών. Ας εξετάσουμε κάθε μία από αυτές τις δύο πλευρές ξεχωριστά. Ένας παραγωγικός συντελεστής αποτελεί μian οντότητα που υπάρχει αντικειμενικά, πρόκειται, με άλλα λόγια, για ένα αντικείμενο που προϋπάρχει της απόφασης του ιδιοκτήτη του να τον χρησιμοποιήσει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Το γεγονός όμως ότι η νεοαυστριακή έννοια της επιχειρηματικότητας έχει το χαρακτήρα μιας «ανακάλυψης», σημαίνει ότι,

– εμφανίζονται μόνο στη σφαίρα της ανταλλαγής. Κατά τον Kirzner (1973, σ. 18), δυνατότητες «μεσολάβησης» εμφανίζονται και στο χώρο της παραγωγής. Σε αυτή την περίπτωση, η επιχειρηματικότητα βασίζεται στην αντίληψη της ευκαιρίας κέρδους που παρουσιάζεται με τη μορφή της δυνατότητας αγοράς συντελεστών της παραγωγής και πώλησης του τελικού προϊόντος σε τιμές που να εξασφαλίζουν έσοδα υψηλότερα από το συνολικό κόστος.

16. Βλέπε Kirzner (1973, σ. 219).

όπως παρατηρεί και ο Kirzner (1978, σ. 169), η ανακάλυψη αυτή δεν είναι λογικά δυνατό να προϋπάρχει της εκδήλωσής της. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα βασίζεται στην ανακάλυψη μιας ευκαιρίας κέρδους, σημαίνει ότι η εκδήλωσή της δεν προαπαιτεί την ιδιοκτησία παραγωγικών συντελεστών, δεδομένου ότι πηγάζει από τις απόλυτα υποκειμενικές δυνατότητες του ατόμου να ανακαλύπτει ανισορροπίες στο σύστημα των τιμών. Σε αυτή τη βάση, ο Kirzner (1974, σ. 95) εισάγει την έννοια του *καθαρού επιχειρηματία*, του ατόμου δηλαδή που δρα επιχειρηματικά χωρίς να είναι αναγκαίο για αυτή τη δραστηριότητα να δαπανήσει οποιουσδήποτε πόρους.

Με βάση τα παραπάνω, είμαστε τώρα σε θέση να εξετάσουμε το τελευταίο ζήτημα που τίθεται στο πλαίσιο της νεοαυστριακής θεωρίας της επιχειρηματικότητας: τη σχέση που συνδέει τον επιχειρηματία με την επιχείρηση. Είδαμε ότι η επιχειρηματική λειτουργία δεν προϋποθέτει την κατοχή παραγωγικών συντελεστών. Σε αυτή τη βάση, οι νεοαυστριακοί κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στην «καθαρή» επιχειρηματικότητα που δεν προαπαιτεί ιδιοκτησία και τη λειτουργία του κεφαλαιούχου η οποία, εξ ορισμού, την προϋποθέτει. Αλλά, κατά την άποψη του Kirzner (1974, σ. 97), το γεγονός ότι ο επιχειρηματίας δεν χρειάζεται να είναι υποχρεωτικά και κεφαλαιούχος δεν σημαίνει ότι, αντίθετα, ο κεφαλαιούχος μπορεί να μην είναι επιχειρηματίας. Το γεγονός, με άλλα λόγια, ότι ο κεφαλαιούχος είναι υποχρεωμένος να δρα διαρκώς με τρόπο που να αναζητεί το προσφορότερο πλαίσιο στόχων-μέσων για την αύξηση του κεφαλαίου του, σημαίνει ότι δρα πάντοτε ως επιχειρηματίας.

Η διαπίστωση αυτή οδηγεί τον Kirzner στη θεώρηση της επιχείρησης ως ενός συνεταιρισμού ανάμεσα σε έναν καθαρό επιχειρηματία – με την έννοια που δώσαμε σε αυτό τον όρο παραπάνω – και στους κεφαλαιούχους – τους μετόχους δηλαδή της επιχείρησης. Ο συνεταιρισμός αυτός ξεκινά ως μια διαπραγμάτευση ανάμεσα σε έναν δυνητικό επιχειρηματία – ένα άτομο δηλαδή που έχει ανακαλύψει μια ευκαιρία κέρδους – και έναν ή περισσότερους κεφαλαιούχους οι οποίοι

αναζητούν κερδοφόρους τρόπους απασχόλησης του κεφαλαίου τους. Η διαπραγμάτευση όμως αυτή παρουσιάζει ένα συναλλακτικό κόστος. Από την πλευρά του επιχειρηματία, το κόστος αυτό αντιπροσωπεύει την προσπάθεια που πρέπει να καταβάλει για να πείσει τους κεφαλαιούχους για την προσωπική του εντιμότητα και την αξία της ιδέας του. Από την πλευρά των κεφαλαιούχων, πρόκειται για το κόστος ευκαιρίας που αντιπροσωπεύει η δέσμευση του κεφαλαίου τους στη διαχείριση ενός συγκεκριμένου επιχειρηματία. Κατά τον Kirzper (1974, σ. 104), είναι ακριβώς η ύπαρξη αυτού του συναλλακτικού κόστους που οδηγεί στο μοίρασμα του ανάμεσα στις δύο πλευρές. Αυτό σημαίνει ότι οι κεφαλαιούχοι αναθέτουν στον επιχειρηματία τη διοίκηση της επιχείρησης που διαμορφώνεται, ενώ η επιχειρηματική φύση της απόφασής τους να συνεταιριστούν με το συγκεκριμένο επιχειρηματία αντιπροσωπεύεται από το γεγονός ότι το κέρδος της επιχείρησης μοιράζεται ανάμεσα στις δύο πλευρές. Με άλλα λόγια, με βάση αυτό το συνεταιρισμό, οι κεφαλαιούχοι δεν αποκομίζουν μόνο τον τόκο του κεφαλαίου τους, αλλά και ένα μέρος του επιχειρηματικού κέρδους που δημιουργεί η ενόραση του επιχειρηματία.

4. Το βασικό ερώτημα

Αναφέραμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου ότι οι θεωρίες της επιχείρησης και του επιχειρηματία που εξετάζουμε αποτελούν προσπάθειες εισαγωγής της αρχής του μεθοδολογικού ατομισμού σε έναν τομέα στον οποίον δεν είχε προηγουμένως εφαρμοστεί. Με βάση τα παραπάνω, η αλήθεια αυτού του ισχυρισμού είναι βέβαια προφανής: είδαμε ότι και η επιχείρηση και ο επιχειρηματίας ορίζονται στην βάση ενός προβληματισμού σχετικά με τους λόγους που ωθούν μια ομάδα ανεξάρτητων και αυτόνομων ιδιοκτητών συντελεστών παραγωγής – ή, στην περίπτωση των νεοαυστριακών, ενός δυνητικού επιχειρηματία και κάποιων κεφαλαιούχων – σε ένα

συνεταιρισμό ο οποίος παράγει μια νέα και σχετικά μόνιμη οργανωτική δομή για τη συλλειτουργία τους. Είναι βέβαια προφανές ότι πρόκειται για έναν προβληματισμό που απασχολείται πολύ περισσότερο με το πώς προκύπτει και τι είναι η επιχείρηση, παρά με τις επιπτώσεις της ύπαρξης και λειτουργίας της για το οικονομικό σύστημα συνολικά.

Οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν στο ερώτημα το οποίο τώρα καλούμαστε να απαντήσουμε: είναι δυνατό – όπως προσβέουν οι προσεγγίσεις που αναλύσαμε – η λειτουργία της σύγχρονης επιχείρησης να αναχθεί ολοκληρωτικά στη συμπεριφορά των συστατικών της στοιχείων; Ή μήπως θα πρέπει η μελέτη αυτής της λειτουργίας να μας οδηγήσει σε ένα πεδίο έρευνας το οποίο υπερβαίνει αυτή τη συμπεριφορά και αναζητεί κατηγορίες που δεν είναι δυνατό να αναχθούν στην αλληλεπίδραση των συστατικών μερών της επιχείρησης; Αυτά είναι τα ερωτήματα που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε στη συνέχεια. Στα επόμενα δύο μέρη θα εξετάσουμε χωριστά τις δύο ομάδες απόψεων που αναλύσαμε παραπάνω: στο 5ο μέρος τις απόψεις των θεωρητικών της σχολής των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, οι οποίες αντιλαμβάνονται την επιχείρηση ως ένα συνεταιρισμό ανάμεσα σε ιδιοκτήτες συντελεστών της παραγωγής και, στο 6ο μέρος, τις απόψεις των νεοαυστριακών, οι οποίες βασίζονται στην έννοια του επιχειρηματία ως του ατόμου που δίνει σάρκα και οστά σε μια παραγωγική δραστηριότητα.

Παρ' όλες τις διαφορές τους, θα διαπιστώσουμε ότι οι δύο αυτές προσεγγίσεις καταλήγουν σε ένα κοινό συμπέρασμα: ότι δηλαδή ο μέτοχος της σύγχρονης επιχείρησης δεν είναι στην ουσία ένα συστατικό μέρος αυτής της οντότητας, αλλά ένα υποκείμενο εξωτερικό ως προς την ίδια την επιχείρηση, το οποίο – και στις δύο προσεγγίσεις – έχει το χαρακτήρα του επενδυτού, του ιδιοκτήτη κεφαλαίου δηλαδή ο οποίος είναι ανά πάσα στιγμή σε θέση να απαλλαγεί από τη συμμετοχή του στην επιχείρηση, χωρίς αυτή η ενέργεια να αλλοιώνει την ίδια την οντότητα της επιχείρησης. Με βάση αυτή τη διαπίστωση, θα υποστηρίξουμε ότι, μολονότι και οι δύο προσεγγίσεις ξεκινούν από μια θεώρηση της σύστασης

της επιχείρησης ως προκύπτουσας μέσω της αυτόνομης δράσης μιας ομάδας ατόμων, η θεώρηση αυτή αφήνει τελικά ένα «υπόλοιπο», μια πλευρά δηλαδή του φαινομένου της επιχείρησης που δεν είναι δυνατό να αναχθεί στη δράση των συστατικών της στοιχείων. Σε αυτή τη βάση, στο 7ο μέρος, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τη φύση αυτού του ανεξήγητου υπολοίπου και να παρουσιάσουμε ένα αναλυτικό πλαίσιο για την προσέγγισή του.

5. Από την έννοια της ομαδικής παραγωγής, στην εξωτερικότητα της έννοιας του επενδυτού

Για την πρώτη ομάδα απόψεων, η απάντηση στο ερώτημα που θέσαμε παραπάνω είναι βέβαια προφανής: η επιχείρηση προκύπτει ως αποτέλεσμα της εθελοντικής συνεργασίας μιας σειράς συντελεστών παραγωγής, η οποία, με τη σειρά της, είναι αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης εκ μέρους των ιδιοκτητών τους ότι η συλλειτουργία τους σε μια οργανωτική δομή αντί της συνεργασίας μέσω ανταλλαγών στην αγορά θα αυξήσει και την παραγωγικότητα και τις αμοιβές τους. Εφόσον λοιπόν η επιχείρηση νοείται ως ένα σύνολο συμβάσεων οι οποίες ορίζουν τη συλλειτουργία των εισροών στην παραγωγική διαδικασία, η ακύρωση ακόμα και μιας από αυτές τις συμβάσεις είναι δυνατό να ακυρώσει την ύπαρξη της ίδιας της επιχείρησης, δεδομένου ότι είναι δυνατό να μεταβάλει την υπόσταση των συντελεστών οι οποίοι συμμετέχουν σε αυτό που οι Alchian και Demsetz αποκαλούν «ομαδική παραγωγή».¹⁷ Σε αυτό λοιπόν το πλαίσιο ανάλυσης, η επιχείρηση

17. Αυτό βέβαια είναι ένα ενδεχόμενο το οποίο εξαρτάται απόλυτα από το χαρακτήρα του συγκεκριμένου συντελεστού του οποίου η σύμβαση αναστέλλεται. Έτσι, όσο λιγότερο συγκεκριμένος (specific) είναι αυτός ο συντελεστής στην ομαδική παραγωγή της επιχείρησης – π.χ. εργασία – τόσο μικρότερο κίνδυνο για τη βιωσιμότητα της επιχείρησης δημιουργεί η απόσυρσή του. Αντίθετα, όσο περισσότερο συγκεκριμένος είναι ο χαρακτήρας του, τόσο μεγαλύτερος αυτός ο κίνδυνος.

δεν μπορεί να είναι τίποτα διαφορετικό από το σύνολο των συντελεστών που την συναποτελούν.

Αλλά τα όρια αυτής της θεώρησης θα γίνουν φανερά αν εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίον οι Alchian και Demsetz, αφού διατυπώσουν τη θεωρία τους για τη φύση της επιχείρησης που έχουμε αναλύσει, στρέφουν την προσοχή τους στην εξήγηση της εμφάνισης κάποιων συγκεκριμένων μορφών επιχείρησης. Η πρώτη μορφή που εξετάζουν είναι εκείνη στην οποία όλοι οι ιδιοκτήτες συντελεστών συμμετέχουν στη διανομή του πλεονάσματος. Κατά την αποψή τους (σ. 786), η βιωσιμότητα μιας τέτοιας επιχειρησιακής μορφής εξαρτάται απόλυτα από δύο παράγοντες: το πλήθος των εταίρων και το είδος της ομαδικής παραγωγής. Όσο μεγαλύτερο είναι το πλήθος των εταίρων, τόσο λιγότερο βιώσιμη θα είναι αυτή η μορφή, δεδομένου ότι το κόστος της μειωμένης απόδοσης ενός συγκεκριμένου εταίρου το υφίστανται πολύ περισσότερο οι υπόλοιποι παρά ο ίδιος. Άρα, η επιστασία της ομαδικής παραγωγής γίνεται δυσκολότερη όσο μεγαλώνει ο αριθμός των εταίρων που μοιράζονται το πλεόνασμα, πράγμα που εξηγεί γιατί αυτή η μορφή επιχείρησης δεν μπορεί να είναι βιώσιμη μακροπρόθεσμα.

Αλλά και το είδος της ομαδικής παραγωγής έχει σχέση με την βιωσιμότητα αυτής της μορφής. Αν η ομαδική παραγωγή έχει έναν τέτοιο χαρακτήρα ώστε η επιστασία της απόδοσης κάθε μεμονωμένου συντελεστού θα απαιτούσε ουσιαστικά να επαναλάβει ο επιστάτης την εργασία του συγκεκριμένου συντελεστού, τότε το κόστος της επιστασίας θα γινόταν απαγορευτικό. Το παράδειγμα που δίνουν οι Alchian και Demsetz (1972, σ. 786) είναι αυτό μιας δικηγορικής εταιρείας, στην οποία ο έλεγχος της απόδοσης ενός εταίρου στην προετοιμασία και την παρουσίαση μιας υπόθεσης θα απαιτούσε βέβαια την προετοιμασία και την παρουσίαση της υπόθεσης από τον ίδιο τον ελέγχοντα. Σε μια τέτοια περίπτωση, το γεγονός ότι το κόστος της επιστασίας θα ήταν ασύμφορο θα οδηγούσε στην ακύρωση του ρόλου του επιστάτη και, άρα, στην άσκηση αμοιβαίου ελέγχου από όλους τους εταίρους της επιχείρησης. Μια τέτοια περίπτωση λοιπόν θα ήταν δυνατό να είναι συμ-

βατή με τη συμμετοχή όλων των εταίρων στη διανομή του πλεονάσματος. Είναι βέβαια φανερό ότι η διαπίστωση αυτή δεν έρχεται σε αντίθεση με την πρώτη διαπίστωση σχετικά με το πλήθος των εταίρων. Σε περίπτωση που ο αριθμός των εταίρων είναι μεγάλος, τα προβλήματα που περιγράφουν οι Alchian και Demsetz ισχύουν αυτούσια. Πράγμα που, κατά τη γνώμη τους εξηγεί γιατί, πρώτον, επιχειρήσεις τέτοιας μορφής εμφανίζονται κυρίως όταν η μορφή της ομαδικής παραγωγής έχει είτε καλλιτεχνικό ή επαγγελματικό χαρακτήρα – διαφημιστικές εταιρείες, δικηγορικές εταιρείες κ.λπ. – και, δεύτερον, εξηγεί γιατί αυτές οι επιχειρήσεις έχουν μικρό αριθμό εταίρων.

Στη συνέχεια, οι Alchian και Demsetz στρέφουν την προσοχή τους στη σύγχρονη πολυμετοχική επιχείρηση (corporation). Είναι βέβαια προφανές γιατί η ανάλυση αυτής της μορφής πρέπει να ακολουθήσει εκείνη της επιχείρησης όπου όλοι οι εταίροι μοιράζονται το πλεόνασμα. Η πολυμετοχική επιχείρηση αποτελεί μια εταιρική μορφή η οποία, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται να παραβιάζει τα πορίσματα των Alchian και Demsetz που εξετάσαμε παραπάνω: από τη μια πλευρά, πρόκειται για μια μορφή επιχείρησης στην οποία όλοι οι μέτοχοι συμμετέχουν στη διανομή των κερδών, ενώ, από την άλλη, το πλήθος των μετόχων είναι πολύ μεγάλο. Είναι φανερό ότι αυτές οι διαπιστώσεις δεν μπορεί παρά να έχουν σημαντικές επιπτώσεις για πολλές πλευρές του επιχειρηματός τους.

Μια πρώτη πλευρά έχει σχέση με το γεγονός ότι, στην περίπτωση της πολυμετοχικής επιχείρησης, οι ιδιοκτήτες των εισροών δεν συνεισφέρουν συγκεκριμένους συντελεστές σε μια διαδικασία ομαδικής παραγωγής, αλλά αγοραστική δύναμη γενικά, δηλαδή κεφάλαιο. Αυτό έχει ως συνέπεια μια σημαντική διαφοροποίηση της έννοιας της επιστασίας, δεδομένου ότι οι συντελεστές παραγωγής τους οποίους η διοίκηση της επιχείρησης ελέγχει, και με τους οποίους βρίσκεται σε συνεχή αναδιαπραγμάτευση των όρων των συμβάσεών τους, ανήκουν πλέον ουσιαστικά σε μία και μόνη κατηγορία, την κατηγορία της εργασίας. Πρόκειται για μια διαπίστωση η οποία περνάει

απαρατήρητη – ή, τουλάχιστον, ασχολίαστη – από τους Alchian και Demsetz.¹⁸

Μια δεύτερη πλευρά η οποία, σε αντίθεση με την πρώτη, επισημαίνεται τώρα από τους Alchian και Demsetz, έχει σχέση με τη διαφοροποίηση της έννοιας της επιστασίας στο πλαίσιο της πολυμετοχικής επιχείρησης. Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει σχετικά με τη γενική μορφή της επιχείρησης στην οποία οι εταίροι συμμετέχουν στη διανομή των κερδών, η επιστασία γίνεται πολύ δυσκολότερη ενώ, ταυτόχρονα, απαιτεί και μεγαλύτερο κόστος. Άρα, όπως επισημαίνουν οι Alchian και Demsetz (1972, σ. 788) απαιτούνται κάποιες θεσμικές ρυθμίσεις οι οποίες να εξουδετερώνουν τη δυσκολία της επιστασίας. Ένας πρώτος θεσμός που προκύπτει με βάση αυτή την ανάγκη είναι αυτός της *περιορισμένης ευθύνης* (limited liability). Χωρίς αυτό το θεσμό, η εταιρική μορφή της πολυμετοχικής επιχείρησης θα ήταν αδύνατο να εμφανιστεί, δεδομένου ότι κανείς δεν θα διακινδύνευε ολόκληρη την ιδιοκτησία του σε μια παραγωγική προσπάθεια στην οποία η δυνατότητές του να ασκήσει αποτελεσματική επιστασία θα ήσαν πρακτικά μηδενικές.

Ένας δεύτερος θεσμός που προκύπτει λόγω της δυσκολίας της άσκησης επιστασίας είναι η δυνατότητα των μετόχων να εκχωρούν την άσκηση της επιστασίας σε μικρές ομάδες διευθυντικών στελεχών, οι οποίες έτσι αναλαμβάνουν την υποχρέωση της συνεχούς αναδιαπραγμάτευσης των όρων των συμβάσεων με όλους τους υπόλοιπους συντελεστές παραγωγής – πράγμα που, όπως είδαμε, αφορά ουσιαστικά μόνον την εργασία. Σε αυτό το πλαίσιο, οι μέτοχοι διατηρούν μεν το

18. Έχει ενδιαφέρον η άποψη του Leijonhufvud (1986), ο οποίος στηρίζει την εξήγησή του για την ιστορική εμφάνιση του εργοστασιακού συστήματος ακριδώς στην υπόθεση ότι ο έλεγχος της επιχείρησης πρέπει να βρίσκεται στα χέρια των ιδιοκτητών του περισσότερο συγκεκριμένου παραγωγικού συντελεστού. Κατά την άποψή του, το γεγονός ακριδώς ότι το κεφάλαιο – με τη μορφή των κεφαλαιακών αγαθών – είναι πιο συγκεκριμένο – για μια δεδομένη παραγωγική διαδικασία – από την εργασία, εξηγεί γιατί το εργοστασιακό σύστημα εξελίχθηκε σαν μια μορφή στην οποία το κεφάλαιο προσλαμβάνει την εργασία και όχι το αντίστροφο.

δικαίωμα της επιστασίας, το οποίο άλλωστε είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τα δικαιώματά τους ως ιδιοκτητών του πλεονάσματος της επιχείρησης, αλλά πλέον η επιστασία αυτή αφορά περισσότερο τον έλεγχο της απόδοσης των διευθυντικών στελεχών παρά τον έλεγχο της καθημερινής λειτουργίας της ομαδικής παραγωγής. Πρόκειται βέβαια για την επιστασία που είναι σε θέση να ασκήσουν μέσω του δικαιώματος ψήφου που κατέχουν στη γενική συνέλευση των μετόχων.

Αλλά και η συμμετοχή στη διαδικασία της ψηφοφορίας, είτε για την έγκριση των πεπραγμένων της διεύθυνσης, είτε για την αντικατάστασή της, απαιτούν, αφενός, ένα κόστος από την πλευρά των μετόχων, ενώ, αφετέρου, η δυνατότητα κάθε ψήφου να επηρεάσει τις εξελίξεις στην πραγματικότητα είναι πρακτικά ελάχιστες, ιδίως όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος της επιχείρησης. Με βάση αυτή τη διαπίστωση, οι Alchian και Demsetz (1972, σ. 788) εξηγούν την εμφάνιση ενός τρίτου θεσμού, της δυνατότητας δηλαδή των μετόχων να απαλλαγούν από την ιδιοκτησία τους με την πώληση των μετοχών τους μέσω του χρηματιστηρίου. Αντί λοιπόν να είναι υποχρεωμένοι να συμμετέχουν σε διαδικασίες ψηφοφορίας, οι οποίες άλλωστε δεν είναι βέβαιο ότι θα οδηγήσουν σε ένα αποτέλεσμα που οι ίδιοι θεωρούν θετικό για το μέλλον της επιχείρησης, οι μέτοχοι διατηρούν το δικαίωμα να αποδεσμευθούν από την ιδιοκτησία τους. Άρα, έχουν το δικαίωμα να την αποσύρουν από τον έλεγχο μιας διευθυντικής ομάδας την οποία δεν εμπιστεύονται και μάλιστα – και αυτό είναι το σημαντικότερο ζήτημα – το δικαίωμα αυτό είναι απόλυτα μονομερές, δεν απαιτείται δηλαδή η σύμφωνη γνώμη των υπολοίπων μετόχων για τη μεταβίβαση των μετοχών τους μέσω του χρηματιστηρίου.

Η ανάλυση της αντίληψης των Alchian και Demsetz για την πολυμετοχική επιχειρησιακή μορφή αναδεικνύει τις συνέχειες αλλά και τις άρρητες τομές σε σχέση με την αρχική μορφή του επιχειρήματός τους. Από τη μια πλευρά, η σκοπιά του μεθοδολογικού ατομισμού διατηρείται ακέραια, δεδομένου ότι και η πολυμετοχική επιχείρηση κατανοείται ως μια θεσμική μορφή που εμφανίζεται για να ρυθμίσει τις σχέσεις

ανάμεσα σε ένα σύνολο ιδιοκτητών συντελεστών με τρόπο ώστε να αποφεύγεται η μειωμένη απόδοση.¹⁹ Από την άλλη πλευρά όμως, η επιχείρηση δεν μπορεί πλέον να θεωρηθεί ότι εξαντλείται από τις συμβάσεις που συνδέουν όλους τους μετόχους της στο πλαίσιο μιας ομαδικής παραγωγικής διαδικασίας. Αντίθετα, αυτό που διαπιστώνεται από την ανάλυση των Alchian και Demsetz για την πολυμετοχική επιχείρηση είναι ότι τώρα αυτή η εταιρική μορφή δεν είναι δυνατό να αναχθεί στη συλλειτουργία των συντελεστών της παραγωγής που συμμετέχουν σε αυτήν. Στο σημείο αυτό ακριβώς θα επικεντρωθεί η κριτική μας, η οποία θα προσπαθήσει να δείξει ότι, ακόμα και στο πλαίσιο της ανάλυσης των Alchian και Demsetz, η πολυμετοχική επιχείρηση αποτελεί μια μορφή που υπερβαίνει την έννοια του συνεταιρισμού ανάμεσα σε ιδιοκτήτες συντελεστών παραγωγής. Είναι ακριβώς αυτή η υπέρβαση που, όπως θα δείξουμε, οδηγεί σε μιαν έννοια της επιχείρησης ως μιας συνολικής οντότητας η οποία δεν εξαντλείται στα συστατικά της.

Σε μιαν εκτεταμένη υποσημείωση του άρθρου τους, οι Alchian και Demsetz (1972, σ. 789) θέτουν το ερώτημα κατά πόσον οι μέτοχοι της πολυμετοχικής επιχείρησης οι οποίοι κατέχουν μετοχές με δικαίωμα ψήφου πρέπει να θεωρούνται ως ιδιοκτήτες της. Εξετάζουν τη θέση αυτών των μετόχων σε σχέση με τη θέση των κατόχων άλλου τύπου τίτλων – μετοχών χωρίς δικαίωμα ψήφου, ομολογιών, κλπ. – και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η θεώρηση αυτών των μετόχων ως ιδιοκτητών – σε αντίθεση με τους κατόχους άλλων τίτλων που υποτίθεται ότι δεν είναι ιδιοκτήτες – είναι αβάσιμη. Κατά τη γνώμη τους, οι ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα σε έναν τίτλο που περιλαμβάνει δικαίωμα ψήφου και αυτούς που δεν περιλαμβάνουν τέτοιο δικαίωμα έχει απλώς σχέση με το βαθμό αισιοδοξίας κάθε μετόχου σχετικά με το μέλλον της επιχείρη-

19. Στην περίπτωση της πολυμετοχικής επιχείρησης βέβαια, η κύρια μορφή «λούφας» που έχει σημασία για τη συνέχιση της ομαδικής παραγωγής είναι το ενδεχόμενο μειωμένης απόδοσης των διευθυντικών στελεχών της επιχείρησης από τα καθήκοντα της επιστασίας που τους έχουν εμπιστευθεί οι μέτοχοι.

σης. Στην ουσία, όλοι οι κάτοχοι τίτλων δεν είναι παρά επενδυτές, οι οποίοι βάζουν ένα στοίχημα (bet) σε σχέση με αυτό το μέλλον. Άρα ο τύπος του τίτλου που θα θελήσει να αποκτήσει κάθε επενδυτής εξαρτάται από δύο παράγοντες και μόνον: από τη διάθεσή του για επιχειρηματικά ρίσκα και από την αισιοδοξία του σε σχέση με το μέλλον της επιχείρησης. Οι πιο αισιόδοξοι επενδυτές θα αποκτήσουν τίτλους που αντιπροσωπεύουν μια συμμετοχή στη διανομή των κερδών που «βλέπουν», ενώ, αντίθετα, οι λιγότερο αισιόδοξοι θα προτιμήσουν να ενεργήσουν ως απλοί πιστωτές, προτιμώντας έτσι την ασφάλεια ενός τόκου στο κεφάλαιό τους αντί του κινδύνου από μια ενδεχομένως αποτυχημένη μελλοντική πορεία.

Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι η ίδια η αντίληψη των Alchian και Demsetz σχετικά με το χαρακτήρα της πολυμετοχικής επιχειρησιακής μορφής έρχεται τώρα σε σύγκρουση με την αρχική τους θεώρηση της επιχείρησης ως μιας σύμβασης ανάμεσα σε ιδιοκτήτες διαφορετικών συντελεστών της παραγωγής. Στην περίπτωση της πολυμετοχικής εταιρείας, όχι μόνον οι μέτοχοι δεν προσφέρουν συγκεκριμένους συντελεστές στην ομαδική παραγωγή, αλλά τίθεται ακόμα σε αμφισβήτηση το κατά πόσον η συμμετοχή ενός μετόχου στη διανομή των κερδών σημαίνει ότι αυτός πρέπει να θεωρείται και ιδιοκτήτης ενός μέρους της επιχείρησης. Η ίδια λοιπόν η επιχειρηματολογία των Alchian και Demsetz οδηγεί σε μια έννοια της επιχείρησης ως μιας οντότητας η οποία όχι μόνον είναι κάτι διαφορετικό από τα συστατικά που την αποτελούν, αλλά, πολύ περισσότερο, δεν είναι ποτέ δυνατό να κατανοηθεί στη βάση της λειτουργίας αυτών των συστατικών. Στην ουσία λοιπόν, η ίδια η επιχειρηματολογία των Alchian και Demsetz υπονομεύει την αρχή του μεθοδολογικού ατομισμού και οδηγεί στην αναγκαιότητα μιας ολιστικής σύλληψης του φαινομένου της επιχείρησης.

6. Από τον επιχειρηματία στον επενδυτή

Μπορούμε τώρα να στραφούμε στην κριτική θεώρηση της έννοιας του «επιχειρηματία» της νεοαυστριακής σχολής. Στο πλαίσιο της νεοαυστριακής θεωρίας, η αρχή του μεθοδολογικού ατομισμού αποκτά έναν πιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι ενισχύεται από την υπόθεση της υποκειμενικότητας. Η σημασία αυτής της υπόθεσης δεν αφορά απλώς τις στοιχειώδεις μονάδες της ανάλυσης, αλλά προσδιορίζει επίσης και τις γνωστικές δυνατότητες αυτών των μονάδων – των ατόμων δηλαδή. Έτσι, το στοιχείο του υποκειμενισμού αποτελεί βασικό περιοριστικό παράγοντα και όσον αφορά τις δυνατότητες που έχουν τα ίδια τα άτομα να αποκτήσουν γνώση, αλλά και σχετικά με τις δυνατότητες του παρατηρητού-οικονομολόγου να κατανοήσει τη λειτουργία των οικονομικών φαινομένων.

Η σημασία της έννοιας του υποκειμενισμού πρέπει να έχει ήδη γίνει φανερή από την παρουσίαση της ανάλυσης του Kirzner που επιχειρήσαμε παραπάνω. Όπως είδαμε, κατά τον Kirzner, η επιχειρηματικότητα είναι ένα είδος γνώσης το οποίο ούτε ο ίδιος ο κάτοχός του δεν γνωρίζει ότι κατέχει. Πρόκειται, άρα, για μια γνώση που έχει το χαρακτήρα της αποκάλυψης. Η θεώρηση αυτή είναι αρκετή για να εξηγήσει τη βασική διαφορά ανάμεσα στους νεοαυστριακούς και τους θεωρητικούς της σχολής των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Για τους τελευταίους, το ζητούμενο είναι μια έννοια της επιχείρησης η οποία προκύπτει από τη λογική ανάλυση της συναλλαγής ανάμεσα σε ένα μεγάλο αριθμό ιδιοκτητών συντελεστών παραγωγής. Για τους νεοαυστριακούς, αντίθετα, το ζητούμενο είναι η ανάλυση της λειτουργίας του «επιχειρηματία», ενός ατόμου δηλαδή του οποίου η δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί ως επιχειρηματική, όχι επειδή διεξάγεται στο πλαίσιο ενός οργανισμού όπως η επιχείρηση, αλλά επειδή προκύπτει από τα βασικά αξιώματα της *a priori* έννοιας της ανθρώπινης πράξης.²⁰

20. Η κατηγορία της ανθρώπινης πράξης (human action) αποτελεί, κατά τον Mises

Στην περίπτωση της θεωρίας της επιχειρηματικότητας, η απόλυτα υποκειμενική φύση της έννοιας του επιχειρηματία των νεοαυστριακών εμφανίζεται με τη διπλή αποσυσχέτιση της επιχειρηματικότητας από την ιδιοκτησία παραγωγικών συντελεστών, αφού, όπως είδαμε, ούτε η επιχειρηματική δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί ως παραγωγικός συντελεστής, αλλά ούτε είναι μια δραστηριότητα που προϋποθέτει την ιδιοκτησία τέτοιων συντελεστών. Είναι λοιπόν αυτός ο απόλυτα υποκειμενικός χαρακτήρας της επιχειρηματικής λειτουργίας, ο οποίος πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο της κριτικής μας ανάλυσης, δεδομένου ότι, αν ευσταθεί, οποιαδήποτε θεώρηση αυτής της λειτουργίας ως κάτι περισσότερο από – ή τουλάχιστον μη αναγώγιμο στην – ατομική πράξη θα ήταν ολοκληρωτικά αστήρικτη.

Ας ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας από την επισήμανση που έχουμε ήδη κάνει σε σχέση με τη διάκριση μεταξύ του κεφαλαιούχου και του επιχειρηματία στο πλαίσιο της νεοαυστριακής θεωρίας. Είδαμε ότι, μολονότι η επιχειρηματική δράση δεν προϋποθέτει την ιδιοκτησία παραγωγικών συντελεστών, ο ιδιοκτήτης παραγωγικών συντελεστών – ο κεφαλαιούχος δηλαδή – πρέπει να θεωρηθεί ότι πάντοτε δρα επιχειρηματικά. Στόχος του είναι να αυξήσει την αξία της ιδιοκτησίας του, άρα, είναι αναγκασμένος να αναζητεί διαρκώς εκείνο το πλαίσιο στόχων-μέσων που θα του επιτρέψει να επιτύχει αυτό το αποτέλεσμα.²¹ Εκ πρώτης όψεως, η τοποθέτηση αυτή φαίνεται να είναι αντιφατική, δεδομένου ότι, από την μια πλευρά υποστηρίζεται ότι η εκδήλωση της επιχειρηματικότητας δεν προαπαιτεί παραγωγικούς πόρους, ενώ, από την άλλη, ομολογείται ότι η επιχειρηματικότητα είναι άρρηκτα συν-

(1949), τη βασική αναλυτική κατηγορία στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Σε αυτή τη βάση, ο Mises καταλήγει να προτείνει την *Πραξεολογία*, την επιστήμη δηλαδή που βασίζεται στην ανάλυση της αριστοτικής κατηγορίας της ανθρώπινης πράξης, ως τη μόνη επιστημολογικά νόμιμη μέθοδο ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων.

21. Πρόκειται για μια ιδέα την οποία οι σύγχρονοι νεοαυστριακοί εισάγουν από τον Mises (1949, σ. 254), ο οποίος υπογραμμίζει ότι ο κεφαλαιούχος είναι στην ουσία πάντοτε επιχειρηματίας και κερδοσκόπος.

δεδεμένη με την ιδιότητα του κεφαλαιούχου. Στην πραγματικότητα όμως, πρόκειται για μιαν επιφανειακή και μόνον αντίφαση, η οποία προέρχεται από την απόλυτα υποκειμενική αντίληψη των νεοαυστριακών. Ουσιαστικά, αυτό που υποστηρίζουν είναι ότι η επιχειρηματικότητα αποτελεί μιαν απαραίτητη συνιστώσα της ατομικής πράξης γενικά, και όχι μιαν ιδιότητα η οποία μπορεί να αποδοθεί σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα.²² Άρα, το γεγονός ότι ο κεφαλαιούχος, από την ίδια του τη θέση στο σύστημα της αγοράς, είναι υποχρεωμένος να δρα επιχειρηματικά, δεν σημαίνει ότι δεν είναι σε θέση να δρα επιχειρηματικά ακόμα και ένας συναλλασσόμενος ο οποίος δεν κατέχει καμία ιδιοκτησία.

Μολονότι όμως αυτή η αντίφαση είναι επιφανειακή, είναι ακριβώς η διάκριση ανάμεσα στον κεφαλαιούχο και τον επιχειρηματία η οποία θέτει κάποια ερωτήματα τα οποία οι νεοαυστριακοί είναι υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν. Ας δούμε αναλυτικότερα το πρόβλημα. Εάν, όπως υποστηρίζουν, η επιχειρηματικότητα δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από την ανακάλυψη λαθών στην αγορά, τότε η ίδια η ενέργεια της ανακάλυψης δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι απαιτεί τη δαπάνη πόρων. Αλλά η εκμετάλλευση αυτής της ανακάλυψης είναι προφανώς αδύνατη χωρίς κάποια τέτοια δαπάνη. Και αν μεν η επιχειρηματική ανακάλυψη γίνεται από κάποιον κεφαλαιούχο, η δυνατότητα της δαπάνης είναι δεδομένη. Αν όμως η ανακάλυψη της ευκαιρίας κέρδους γίνεται από έναν «καθαρό» επιχειρηματία – με την έννοια που δίνει σε αυτό τον όρο ο Kirzner – τότε η εκμετάλλευσή της θα εξαρτηθεί από τη δυνατότητα αυτού του «δυνητικού» επιχειρηματία να εξασφαλίσει τους πόρους που απαιτούνται. Είναι ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο που ο Kirzner είναι υποχρεωμένος να περιγράψει ένα μοντέλο διαπραγμάτευσης ανάμεσα στο δυνητικό επιχειρηματία και κάποιον κεφαλαιούχο – όπως είδαμε παραπάνω – δεδομένου ότι μόνο με αυτή την προϋπόθεση ο πρώτος θα

22. Βλέπε Mises (1949, σ. 253): «Όταν η οικονομική επιστήμη ομιλεί για επιχειρηματίες, δεν έχει υπόψη της πραγματικά πρόσωπα, αλλά μια συγκεκριμένη λειτουργία. Αυτή η λειτουργία δεν χαρακτηρίζει κάποια ειδική ομάδα ή τάξη ανθρώπων.»

είναι σε θέση να εξασφαλίσει τους πόρους που απαιτούνται για την υλοποίηση της «ιδέας» του.

Αλλά είναι ακριβώς αυτή η ιδέα της διαπραγμάτευσης ανάμεσα στο δυνητικό επιχειρηματία και τον – ή τους – κεφαλαιούχους, που υπονομεύει, σε τελευταία ανάλυση, τον απόλυτα υποκειμενικό χαρακτήρα της νεοαυστριακής θεώρησης της επιχειρηματικότητας. Το κρίσιμο ερώτημα είναι αν μπορεί ποτέ να υπάρξει διαπραγμάτευση της οποίας το αντικείμενο να μην είναι σαφές και για τους δύο διαπραγματευόμενους. Το αντικείμενο αυτό, στην περίπτωση που εξετάζουμε, είναι βέβαια η γνώση μιας ευκαιρίας κέρδους την οποία έχει ανακαλύψει ο δυνητικός επιχειρηματίας. Σύμφωνα με την άποψη του Kirzner, η γνώση αυτή έχει το χαρακτήρα μιας αποκάλυψης για τον επιχειρηματία, είναι δυνατή μια ξαφνική έμπνευση την οποίαν δεν είχε αντιληφθεί μέχρι τη στιγμή εκείνη. Αλλά αυτό σημαίνει ότι, όταν ο δυνητικός επιχειρηματίας αποπειραθεί να διαπραγματευθεί αυτή τη γνώση με έναν ή περισσότερους κεφαλαιούχους, αυτό που πλέον θα διαπραγματεύεται θα είναι μια ήδη υπάρχουσα γνώση. Με άλλα λόγια, δεν θα πρόκειται πλέον για μιαν αποκάλυψη, αλλά για μια συνειδητή γνώση την οποία θα προσπαθεί να μεταδώσει σε αυτόν που θα προσπαθεί να πείσει για την προσωπική του εντιμότητα και τη βιωσιμότητα του σχεδίου του.

Αλλά και από την πλευρά του κεφαλαιούχου, η διαπραγμάτευσή του με τον δυνητικό επιχειρηματία δεν μπορεί παρά να αφορά μια γνώση την οποία ο ίδιος ο κεφαλαιούχος είναι σε θέση να αποκτήσει, δεδομένου ότι μόνο σε μια τέτοια περίπτωση θα είναι σε θέση να αξιολογήσει την ευκαιρία κέρδους που του προτείνεται σε σύγκριση με άλλα σχέδια που του προτείνουν άλλοι δυνητικοί επιχειρηματίες, και να καταλήξει σε αυτό που θεωρεί ότι έχει τις περισσότερες πιθανότητες να οδηγήσει στην αύξηση του κεφαλαίου του. Άρα, και από τις δύο πλευρές, η διαπραγμάτευση ανάμεσα στο δυνητικό επιχειρηματία και τον κεφαλαιούχο δεν μπορεί παρά να έχει το χαρακτήρα της ανταλλαγής μιας αντικειμενικά υπάρχουσας πληροφορίας, το χαρακτήρα δηλαδή της ανταλ-

λαγής ενός συντελεστού παραγωγής τον οποίον και τα δύο μέρη αντιλαμβάνονται ως τέτοιο. Πρόκειται βέβαια για μια διαπίστωση η οποία θέτει υπό αμφισβήτηση την υποκειμενική βάση της νεοαυστριακής θεωρίας της επιχειρηματικότητας. Ο υποκειμενισμός της επιχειρηματικής λειτουργίας αφορά μόνο την υπερ-συνειδητή ανακάλυψη λαθών στην αγορά. Όταν όμως η ανάλυση προχωράει στο ζήτημα της εκμετάλλευσης αυτών των λαθών και, άρα, στην ανάγκη της διαπραγμάτευσης που περιγράψαμε για την εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων, τότε η μετατροπή της γνώσης του επιχειρηματία από υπερ-συνειδητή σε συνειδητή είναι πλέον αναπόφευκτη.

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι, κατά τον Kirzner, το αποτέλεσμα αυτής της διαπραγμάτευσης θα οδηγήσει τον κεφαλαιούχο και το δυνητικό επιχειρηματία σε έναν συνεταιρισμό, πράγμα που σημαίνει ότι και οι δύο ασκούν την επιχειρηματική λειτουργία και, βεβαίως, μοιράζονται το κέρδος στο οποίο θα καταλήξει η υλοποίηση της ιδέας του τελευταίου. Σε αυτό το πλαίσιο, θα πρέπει τώρα να αντιμετωπίσουμε δύο ενδεχόμενα αντεπιχειρήματα. Σύμφωνα με το πρώτο, το συμπέρασμά μας σχετικά με την αναπόφευκτη μετατροπή της επιχειρηματικής γνώσης σε αντικειμενικό συντελεστή παραγωγής δεν ισχύει στις περιπτώσεις όπου ο κεφαλαιούχος αποφασίζει να συνεταιριστεί με το δυνητικό επιχειρηματία στην βάση της εκτίμησής του για την επιχειρηματική κρίση του τελευταίου. Στην περίπτωση αυτή, η διαπραγμάτευση δεν αφορά πλέον την αγοραπωλησία μιας ήδη υπάρχουσας – με την έννοια της συνειδητής για όλους – γνώσης. Όμως, αυτή η άποψη έρχεται σε σύγκρουση με τον ισχυρισμό του Kirzner ότι ένα άτομο δεν είναι ποτέ σε θέση να γνωρίζει ότι κατέχει την ικανότητα να δράσει επιχειρηματικά. Ας μην ξεχνάμε ότι, για τον Kirzner, η επιχειρηματικότητα αποτελεί μια μη-συνειδητή γνώση, η οποία εκδηλώνεται μόνο κατά τη στιγμή που το άτομο την αντιλαμβάνεται. Άρα, με ποια λογική ένας κεφαλαιούχος θα ξεκινούσε ένα μακροπρόθεσμο συνεταιρισμό με το δυνητικό επιχειρηματία, αν η επιχειρηματική κρίση του τελευταίου θα έμελλε να εκδηλωθεί μόνον αφού θα είχαν καταλήξει σε μια συμφωνία για το συνεταιρισμό τους;

Το δεύτερο αντεπιχείρημα βασίζεται στη θεώρηση της επιχειρηματικότητας ως ενός προσωπικού ταλέντου.²³ Σε αυτό το πλαίσιο, ο κεφαλαιούχος υποτίθεται ότι είναι σε θέση να διακρίνει το επιχειρηματικό ταλέντο του ατόμου με το οποίο διαπραγματεύεται – τη γενική του δηλαδή ικανότητα να αντιλαμβάνεται ευκαιρίες κέρδους πριν από οποιονδήποτε άλλο συναλλασσόμενο. Όμως και αυτή η θεώρηση θα ερχόταν σε σύγκρουση με την επιμονή του Kirzner ότι η επιχειρηματικότητα είναι ανεξάρτητη από την ιδιοκτησία συντελεστών παραγωγής. Το ταλέντο είναι δυνατό να θεωρηθεί ως ένας παραγωγικός συντελεστής, με την έννοια ότι οι υπηρεσίες ενός ταλαντούχου ατόμου είναι δυνατό να ανταλλάγουν στην αγορά και, άρα, να αξιολογηθούν μέσω της διαδικασίας των ανταλλαγών όπως οποιοσδήποτε παραγωγικός συντελεστής.

Ας δούμε πού μας έχει οδηγήσει η κριτική μας προς τη νεοαυστριακή θεωρία της επιχειρηματικότητας μέχρι το σημείο αυτό. Έχουμε, πρώτον, υποστηρίξει ότι η ίδια η διαδικασία της αγοράς τείνει να μετατρέπει τον απόλυτα υποκειμενικό – άρα μη συνειδητό χαρακτήρα της επιχειρηματικής γνώσης – σε συνειδητή γνώση. Δεύτερον, είναι ακριβώς η συνειδητότητα πλέον της επιχειρηματικής γνώσης που την μετατρέπει σε έναν σπάνιο συντελεστή της παραγωγής, η απόκτηση του οποίου απαιτεί την δαπάνη πόρων. Η λογική λοιπόν αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επιχειρηματικότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδιοκτησία συντελεστών παραγωγής, με άλλα λόγια, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδιότητα του κεφαλαιούχου.

Το συμπέρασμα αυτό φαίνεται να ισχυροποιείται από την επιχειρηματολογία των ίδιων των νεοαυστριακών σχετικά με την επιχειρηματικότητα στο πλαίσιο της σύγχρονης πολυμετοχικής επιχείρησης. Είδαμε ότι ο Kirzner υποστηρίζει πως,

23. Πρόκειται, και πάλι, για μια ιδέα που προέρχεται από τον Mises, ο οποίος εκφράζει την έννοια του «ταλέντου» με την έννοια των «ηγετικών ικανοτήτων». 1949, σ. 256: «Υπάρχουν στην αγορά πρωτοπόροι και άλλοι οι οποίοι απλώς μιμούνται τις πράξεις των πιο ανήσυχων συμπολιτών τους. Το ηγετικό φαινόμενο δεν είναι λιγότερο υπαρκτό στο πλαίσιο της αγοράς από ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη πλευρά της ανθρώπινης δραστηριότητας».

στο πλαίσιο αυτό, η διαπραγμάτευση ανάμεσα στο δυνητικό επιχειρηματία και τους κεφαλαιούχους θα καταλήξει σε έναν συνεταιρισμό. Με άλλα λόγια, οι μέτοχοι θα προσλάβουν τον πρώτο και θα του αναθέσουν τη διαχείριση της επιχείρησης, στη βάση της εκτίμησής τους για τις επιχειρηματικές του ικανότητες. Όμως, η θεώρηση αυτή ενέχει τον κίνδυνο να οδηγήσει στην αντίληψη του διαχωρισμού ανάμεσα στην ιδιοκτησία και τον έλεγχο της επιχείρησης – το περίφημο ζήτημα του *ownership and control*.²⁴ Πρόκειται βέβαια για μια αντίληψη η οποία είναι απαράδεκτη για τους νεοαυστριακούς, διότι, αν η κύρια εξουσία για τη διαχείριση της σύγχρονης επιχείρησης βρίσκεται στα χέρια αυτών που ασκούν τον έλεγχο – των διευθυντικών της στελεχών δηλαδή – τότε οποιαδήποτε έννοια της επιχειρηματικότητας των κεφαλαιούχων ακυρώνεται.

Μια απάντηση στο πρόβλημα αυτό δίνεται από τον Reekie (1984 σ. 136-145), ο οποίος υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο μηχανισμοί οι οποίοι εξασφαλίζουν ότι οι μέτοχοι διατηρούν τον έλεγχο της ιδιοκτησίας τους σε οποιαδήποτε περίπτωση. Ο πρώτος είναι η αγορά διευθυντικών στελεχών, μια αγορά που λειτουργεί και στο εσωτερικό της επιχείρησης αλλά και έξω από αυτήν. Η ύπαρξη αυτής της αγοράς – και άρα και του ανταγωνισμού στο πλαίσιο της – σημαίνει ότι τα διευθυντικά στελέχη της επιχείρησης λειτουργούν διαρκώς κάτω από την πίεση του ανταγωνισμού από άλλους υποψήφιους για τη θέση τους. Είναι λοιπόν ακριβώς αυτή η ανταγωνιστική πίεση που τους υποχρεώνει να προσπαθούν να αυξήσουν τα κέρδη της επιχείρησης έτσι ώστε να διατηρήσουν την εύνοια των εργοδοτών τους, των μετόχων δηλαδή. Ο δεύτερος μηχανισμός είναι βέβαια το χρηματιστήριο. Στην περίπτωση αυτή, οι μέτοχοι υποτίθεται ότι έχουν τη δυνατότητα να τερματίσουν το συνεταιρισμό τους με τους δυνητικούς επιχειρηματίες στους οποίους είχαν αρχικά αναθέσει τη διαχείριση της ιδιοκτησίας τους, απαλλασσόμενοι από το μερίδιο της επιχείρησης που τους ανήκει μέσω του χρηματιστηρίου. Αυτοί οι δύο μηχανι-

24. Η κλασική διατύπωση είναι του Galbraith (1967, κεφ. 5 και 6).

σμοί εξασφαλίζουν ότι τα διευθυντικά στελέχη της επιχείρησης θα ακολουθούν πάντα μια πολιτική σύμφωνη με τα συμφέροντα των μετόχων, πράγμα που σημαίνει ότι ο έλεγχος παραμένει πάντα στα χέρια των τελευταίων.

Όμως, είναι ακριβώς αυτή η επιχειρηματολογία που δείχνει και τα όρια της νεοαυστριακής θεώρησης της επιχειρηματικότητας. Γιατί, πρώτον, αυτό που πραγματικά επιβεβαιώνεται είναι ότι η επιχειρηματικότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θέση στο σύστημα της αγοράς του ιδιοκτήτη κεφαλαίου, όπου ο ρόλος του διευθυντικού στελέχους – του «δυνητικού» επιχειρηματία της νεοαυστριακής θεωρίας δηλαδή – υποβιβάζεται στο ρόλο μιας εργασιακής εισροής (labour input). Άρα, οποιαδήποτε θεώρηση της επιχειρηματικότητας ως μιας λειτουργίας που δεν προϋποθέτει την ιδιοκτησία κεφαλαίου ουσιαστικά ακυρώνεται. Αντιλαμβανόμενος αυτό τον κίνδυνο, ο Reekie (1984, σ. 144) ισχυρίζεται ότι, μολονότι ο μέτοχος είναι σε θέση να διατηρήσει τον έλεγχο της επιχείρησης μέσω του ελέγχου που ασκεί στα εταιρικά κέρδη (corporate profits), η δυνατότητα όλων των συντελεστών της επιχείρησης να δρουν επιχειρηματικά – προς ίδιον όφελος δηλαδή – δεν αναιρείται.²⁵ Αλλά, με αυτό τον τρόπο, ο Reekie στρέφει το επιχείρημα σε ένα δρόμο που οδηγεί την έννοια της επιχειρηματικότητας στην τέλεια ασημαντότητα. Γιατί αν η επιχειρηματική δράση ταυτιστεί εννοιολογικά με τη δράση που αποσκοπεί στην ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος, τότε οποιαδήποτε αξία της επιχειρηματικότητας ως εκείνης της κατηγορίας η οποία είναι κεντρική για την κατανόηση της ενδογενούς κίνησης του οικονομικού συστήματος, ακυρώνεται.

Ακόμα, η επιχειρηματολογία του Reekie ακυρώνει τη νεοαυστριακή θεωρία της επιχειρηματικότητας και κατά ένα

25. Με αυτή τη λογική, ένας εργαζόμενος που έχει μειωμένη απόδοση λειτουργεί επιχειρηματικά, με την έννοια ότι υποτίθεται ότι δρα κατ' αυτό τον τρόπο για να εκμεταλλευτεί μια ευκαιρία κέρδους, η οποία έχει τη μορφή μιας θετικής διαφοράς ανάμεσα στο όφελος της αυξημένης ανάπαυσης για τον ίδιο και το κόστος – πάντα για τον ίδιο – που προκύπτει από την πτώση της παραγωγής λόγω της δικής του μειωμένης απόδοσης.

δεύτερο τρόπο. Είδαμε ότι η θεωρία αυτή καταλήγει να περιγράφει τη λειτουργία της σύγχρονης πολυμετοχικής επιχείρησης ως ενός συνεταιρισμού ανάμεσα σε κεφαλαιούχους και δυνητικούς επιχειρηματίες, στον οποίο και τα δύο μέρη καταλήγουν ασκώντας την επιχειρηματικότητά τους. Είδαμε ακόμα ότι, κατά τον Reekie, ο έλεγχος του μετόχου πάνω στην ιδιοκτησία του επιβεβαιώνεται, σε τελευταία ανάλυση, από το γεγονός ότι έχει πάντοτε τη δυνατότητα να αποχωρήσει από την επιχείρηση πουλώντας τις μετοχές του στο χρηματιστήριο. Στην ουσία λοιπόν, ο Reekie θεωρεί το μέτοχο της πολυμετοχικής επιχείρησης σαν έναν απλό επενδυτή, όπως ακριβώς και οι Alchian και Demsetz.

Αλλά μια τέτοια θεώρηση οδηγεί αναπόφευκτα σε μια επιβεβαίωση της θέσης που έχουμε υποστηρίξει, σχετικά με το ότι η λειτουργία της σύγχρονης επιχείρησης δεν είναι δυνατό να αναχθεί στη λειτουργία των ατόμων που την συντελούν. Αυτό που πραγματικά σηματοδοτεί αυτή η θεώρηση του χρηματιστηρίου, είναι ότι ο μέτοχος διατηρεί το δικαίωμα του ελέγχου πάνω στην ιδιοκτησία του. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι διατηρεί οποιονδήποτε έλεγχο πάνω στη λειτουργία της επιχείρησης καθεαυτής. Όπως είδαμε και σχετικά με την άποψη των Alchian και Demsetz, η επιχείρηση εξακολουθεί να είναι κάτι διαφορετικό, μια οντότητα δηλαδή η οποία δεν μπορεί να αναχθεί στα άτομα – τους ιδιοκτήτες των συντελεστών παραγωγής – που την συναποτελούν. Άρα, για να θέσουμε το θέμα διαφορετικά, το επιχείρημα του Reekie όντως επιβεβαιώνει το ότι ο μέτοχος δρα επιχειρηματικά σε σχέση με τη διαχείριση του κεφαλαίου του. Αλλά δεν είναι σε θέση να υποστηρίξει πειστικά ότι η επιχειρηματικότητα του κεφαλαιούχου έχει οποιαδήποτε άμεση επίπτωση στον τρόπο που η επιχείρηση, ως μια επιχειρηματική μονάδα, ασκεί τη δραστηριότητά της.

7. Η επιχείρηση ως μονάδα κεφαλαίου

Η ανάλυση της εσωτερικής λογικής των δύο προσεγγίσεων του φαινομένου της επιχείρησης που εξετάζουμε, μας έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι, και οι δύο, καταλήγουν να αντιλαμβάνονται τη σχέση του μετόχου με την επιχείρηση κατά έναν τρόπο ο οποίος έρχεται σε σύγκρουση με την αφετηρία της επιχειρηματολογίας τους. Έτσι, ενώ ξεκινούν περιγράφοντας την επιχείρηση σαν να πρόκειται για μια σύμβαση ανάμεσα σε άτομα, η επιχειρηματολογία τους τις οδηγεί σε μια διπλή παραβίαση αυτής της οπτικής. Από τη μια πλευρά, ο μέτοχος αντιμετωπίζεται σαν ένας επενδυτής, ένα άτομο δηλαδή το οποίο βάζει απλώς ένα στοίχημα σχετικά με το μέλλον της επιχείρησης, χωρίς η ενέργεια αυτή να το συνδέει με οποιονδήποτε οργανικό τρόπο με την ίδια την επιχείρηση. Από την άλλη πλευρά, ένας μέτοχος δεν συνδέεται με καμία σύμβαση με τους υπόλοιπους μετόχους. Μάλιστα, όπως είδαμε ότι υποστηρίζουν οι Alchian και Demsetz, η ίδια η ύπαρξη της πολυμετοχικής επιχειρησιακής μορφής απαιτεί να μην υπάρχει οποιαδήποτε τέτοια σύμβαση, έτσι ώστε κάθε μέτοχος να είναι ελεύθερος να αποκτήσει ή να πουλήσει το μερίδιό του ανεξάρτητα από τη βούληση των υπολοίπων.

Οι διαπιστώσεις αυτές μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η επιχείρηση είναι κάτι διαφορετικό από το σύνολο των ιδιοκτητών των εισροών που απασχολεί, κάτι δηλαδή το οποίο δεν είναι δυνατό να αναχθεί στη συλλειτουργία τους. Αλλά αν ευσταθεί αυτό το συμπέρασμα, η προσπάθεια ατομιστικής σύλληψης του φαινομένου της επιχείρησης ακυρώνεται.

Πριν προχωρήσουμε στη διατύπωση κάποιων σκέψεων για μια εναλλακτική – «ολιστική» θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε – σύλληψη του φαινομένου της επιχείρησης, θα πρέπει να εξετάσουμε δύο πιθανά αντεπιχειρήματα. Σύμφωνα με το πρώτο, ο μόνος λόγος για τον οποίο η ύπαρξη της επιχείρησης δεν είναι δυνατό να αναχθεί ολοκληρωτικά στη δράση των ιδιοκτητών των παραγωγικών συντελεστών, έχει σχέση με το ζήτημα της τεχνολογίας που υπονοείται από

την έννοια της «ομαδικής παραγωγής». Με αυτή τη λογική, αυτό που ενοποιεί τους συντελεστές της παραγωγής σε ένα ενιαίο σύνολο κατά τη λειτουργία τους στο πλαίσιο της επιχείρησης είναι οι απαιτήσεις της τεχνολογίας για τη λειτουργία της ομαδικής παραγωγής ενός συγκεκριμένου τύπου.²⁶

Το πρόβλημα με αυτό το επιχείρημα είναι ότι υπονοεί ότι η έννοια της επιχείρησης πρέπει αναγκαστικά να ταυτίζεται με αυτήν την ομαδική παραγωγή. Δεν είναι άρα σε θέση να εξηγήσει μορφές επιχειρήσεων οι οποίες περιλαμβάνουν στους κόλπους τους – δηλαδή υπό μίαν ενιαία επιστασία κατά την ορολογία των Alchian και Demsetz – πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους διαδικασίες παραγωγής, που καταλήγουν στην παραγωγή πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους προϊόντων. Μία τέτοια μορφή είναι το *σύμπλεγμα επιχειρήσεων* (conglomerate). Κατά τον Williamson (1981, σ. 1557-60) το σύμπλεγμα είναι μια επιχειρησιακή μορφή η οποία έγινε δυνατή ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης τεχνικών διοίκησης οι οποίες επέτρεψαν τη διάκριση ανάμεσα στη διαχείριση της καθημερινής λειτουργίας της επιχείρησης και της «στρατηγικής» διοίκησης (strategic management).²⁷ Είναι λοιπόν ακριβώς αυτές οι τεχνικές οι οποίες επέτρεψαν την εμφάνιση μιας επιχείρησης η οποία είχε τη μορφή μιας ιδιωτικής κεφαλαιαγοράς. Στην ουσία, ο Williamson υποστηρίζει ότι η έννοια της επιχείρησης δεν ορίζεται από τα τεχνολογικά δεδομένα κάποιας ομαδικής παραγωγής, αλλά από τις τεχνικές δυνατότητες άσκησης αποτελεσματικής διοίκησης. Σε αντίθεση δηλαδή με τη θεώρηση των Alchian και Demsetz, δεν είναι οι ανάγκες της ομαδικής παραγωγής που καθορίζουν τα σχετικά με την επιστασία στο πλαίσιο μιας επιχείρησης, αλλά, αντίθετα, είναι οι δυνατότητες άσκησης αποτελεσματικής επιστασίας που καθορίζουν τι είναι μια επιχειρησιακή μονάδα. Άρα, το συμπέρασμά μας

26. Για μια τέτοια επιχειρηματολογία βλέπε Leijonhufvud (1986).

27. Κατά τον Williamson, η εμφάνιση του συμπλέγματος δεν είναι παρά η προέκταση της διοικητικής μορφής «Μ» (διάκριση ανάμεσα σε strategic management και καθημερινή διαχείριση) από την περίπτωση της μεμονωμένης επιχείρησης σε αυτή των πολλών επιχειρήσεων υπό κοινή ιδιοκτησία.

ότι η επιχείρηση αποτελεί μια οντότητα η οποία δεν μπορεί να αναχθεί ούτε στη λειτουργία των συντελεστών που την συναποτελούν, ούτε στα τεχνολογικά δεδομένα της ομαδικής παραγωγής, φαίνεται έτσι να ενισχύεται.

Η δεύτερη πιθανή αντίδραση έχει σχέση με τη λειτουργία της κεφαλαιαγοράς. Σύμφωνα με αυτή την επιχειρηματολογία, ακόμα και αν θεωρήσουμε την επιχείρηση σαν μια οντότητα η οποία δεν είναι δυνατό να αναχθεί στη λειτουργία των συντελεστών παραγωγής που την συνιστούν, θα μπορούσαμε, παρ' όλα αυτά, να θεωρήσουμε ότι ο έλεγχος των μετόχων ασκείται – και άρα και οι συμβάσεις ανάμεσα στους μετόχους διαρκώς αναθεωρούνται και επαναδιαπραγματεύονται – μέσω της αγοραπωλησίας των μετοχών τους στο χρηματιστήριο. Μια τέτοια λογική θα οδηγούσε σε μια σημαντική αναπροσαρμογή της αρχικής ιδέας της επιχείρησης ως διαρκώς αναδιαπραγματευόμενης σύμβασης. Η έννοια της διαρκούς αναδιαπραγμάτευσης διατηρείται, με τη διαφορά ότι η αναδιαπραγμάτευση δεν λαμβάνει χώρα στην εσωτερική αγορά της επιχείρησης αλλά σε μια άλλη «παράλληλη» αγορά, στο χρηματιστήριο δηλαδή. Έτσι, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι συναλλαγές στο χρηματιστήριο αποτελούν ακριβείς αντικατοπτρισμούς των πραγματικών μεταβολών των συσχετισμών ανάμεσα στους μετόχους. Χωρίς λοιπόν να τίθεται υπό αμφισβήτηση ότι η επιχείρηση λειτουργεί ως μια ενιαία οντότητα, θα επιβεβαιωνόταν όμως ταυτόχρονα ότι οι προοπτικές της επιχείρησης βρίσκονται υπό τον έλεγχο των μετόχων, εφόσον αυτοί είναι σε θέση να τις επηρεάσουν. Άρα, έμμεσα βέβαια, η εξάρτηση της έννοιας της επιχείρησης από τους ιδιοκτήτες των εισροών που την συνιστούν, θα επαναβεβαιωνόταν.

Ένα παράδειγμα αυτής της επιχειρηματολογίας δίνουν οι Bonin και Putterman (1987, σ. 63), που υποστηρίζουν ότι, «μέσω λιγότερο ή περισσότερο αυτόματων αξιακών μεταβολών, το χρηματιστήριο υποχρεώνει το διευθυντή (της επιχείρησης) να εσωτερικεύσει το κόστος της οπορτουνιστικής του συμπεριφοράς, εξ αιτίας της ενσωμάτωσης τέτοιων πληροφοριών στις τιμές των μετοχών και των ομολογιών, οι οποίες αυξάνουν το κόστος της χρηματοδότησης». Εάν λοιπόν υποτε-

θεί ότι το χρηματιστήριο λειτουργεί σαν μια «τέλεια» αγορά,²⁸ τότε οι διακυμάνσεις στις τιμές των διαφόρων τίτλων, οι οποίες προκαλούνται από τις αγοραπωλησίες ανάμεσα στους μετόχους, ασκούν πραγματικές επιρροές στις διευθυντικές τους ομάδες και επιφέρουν μεταβολές και στις κατευθύνσεις αυτών των εταιρειών αλλά και στη σύνθεση των διευθυντικών τους ομάδων. Το χρηματιστήριο είναι λοιπόν σε θέση να προκαλεί πραγματικές αναπροσαρμογές στην κατεύθυνση της λειτουργίας μιας επιχείρησης.

Αλλά η επιχειρηματολογία αυτή τίθεται υπό αμφισβήτηση από κάποια πορίσματα της ίδιας της νεοκλασικής θεωρίας. Αμφισβητείται, κατ' αρχήν, το κατά πόσον το χρηματιστήριο μπορεί να υποτεθεί ότι αποτελεί μια τέλεια αγορά.²⁹ Ακόμα και θεωρητικοί όπως ο Fama (1980, σ. 296), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το χρηματιστήριο λειτουργεί αποτελεσματικά (efficiently) και ότι, άρα, οι τιμές των μετοχών αντικατοπτρίζουν την πραγματική αξία της επιχείρησης, σπεύδουν να επισημάνουν ότι οι τιμές αυτές διαμορφώνονται στη βάση ανακριδών και αβέβαιων πληροφοριών. Από την άλλη πλευρά, η «θεωρία χαρτοφυλακίου» (portfolio theory) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η άριστη στρατηγική ενός επενδυτού είναι η μέγιστη δυνατή διασπορά των επενδύσεών του, άρα η κατοχή τίτλων ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων.³⁰ Είναι φανερό ότι η μεγάλη διασπορά της ιδιοκτησίας κάθε μεμονωμένου επενδυτού μάς απομακρύνει ακόμα περισσότερο από την αντίληψη του χρηματιστηρίου ως τέλειας αγοράς, δεδομένου ότι και τα προβλήματα της πληροφόρησης πολλαπλασιάζονται αλλά και το κίνητρο κάθε επενδυτού να εξασκήσει αποτελεσματική παρέμβαση στην κατάσταση μιας επιχείρησης μειώνεται κατακόρυφα. Οι διαπιστώσεις λοιπόν αυτές θέτουν υπό αμφισβήτηση οποιαδήποτε αντίληψη η οποία θα προσπαθούσε να υποστη-

28. Πράγμα που θα σήμαινε ότι οι τιμές των διαφόρων αξιογράφων μπορούν, ανά πάσα στιγμή, να θεωρηθούν ακριβείς δείκτες της παρούσας αξίας (present value) της επιχείρησης.

29. Για μια κριτική αυτής της υπόθεσης βλέπε Jensen (1989).

30. Βλέπε Fama (1976, κεφ. 7 και 8).

ρίξει ότι η κεφαλαιαγορά μπορεί να θεωρηθεί ότι υποκαθιστά τις συμβάσεις ανάμεσα στους μετόχους, οι οποίες υποτίθεται ότι οδηγούν στην εμφάνιση του φαινομένου της επιχείρησης.

Αν τα παραπάνω συνιστούν την ανάγκη υπέρβασης της ατομιστικής σύλληψης της επιχείρησης, μπορούμε τώρα να στρέψουμε την προσοχή μας στην αναζήτηση ενός εναλλακτικού πλαισίου ανάλυσης που θα επέτρεπε μια «ολιστική» σύλληψη αυτού του φαινομένου. Ας θέσουμε το ερώτημα πιο συγκεκριμένα: αν η ύπαρξη της επιχείρησης δεν είναι δυνατό να αναχθεί σε μια σύμβαση ανάμεσα στους ιδιοκτήτες των παραγωγικών συντελεστών που την συναποτελούν τότε ποιο είναι εκείνο το στοιχείο που εξασφαλίζει τη σταθερότητα της επιχειρησιακής δομής; Με άλλα λόγια, τι εξασφαλίζει τη διαρκή αναπαραγωγή της επιχείρησης στο πλαίσιο της συνολικής λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, αν η διαρκής αυτή αναπαραγωγή δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι προκύπτει από μια συνεχή αναδιαπραγμάτευση της αρχικής σύμβασης ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής;

Μια απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνεται από την «εξελικτική» (evolutionary) σχολή της οικονομικής θεωρίας. Έτσι, όπως υποστηρίζουν οι Nelson και Winter (1982), η επιχείρηση συνιστά έναν οργανισμό ο οποίος σε αναλογία με τους βιολογικούς οργανισμούς, δημιουργεί και αναπαράγει – υπό τύπον γονιδίων – ένα μεγάλο αριθμό λειτουργικών κανόνων και συνηθειών που αφορούν συγκεκριμένες δεξιότητες, τη συγκεκριμένη χρήση της τεχνολογίας, κ.λπ.³¹ Σε αντίθεση λοιπόν με τις νεοκλασικές προσεγγίσεις που εξετάσαμε, οι οποίες, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, αντιλαμβάνονται την επιχείρηση σαν μια εκτεταμένη αγορά, η εξελικτική προσέγγιση εκτιμά ότι είναι αρκιδώς το γεγονός ότι η επιχείρηση εξασφαλίζει ένα προστατευτικό περίβλημα από τις ανταγωνιστικές και κερδοσκοπικές πιέσεις της αγοράς, που επιτρέπει τη διατήρηση και την αναπαραγωγή των κανόνων που είναι απαραίτητοι για τη λειτουργία της.

31. Για μια συνοπτική παρουσίαση αυτής της προσέγγισης και για σχετική βιβλιογραφία βλέπε Hodgson (1988).

Είναι φανερό ότι η εξελικτική προσέγγιση προτείνει πράγματι μίαν ολιστική σύλληψη της επιχείρησης, δεδομένου ότι οι ιδιότητες της τελευταίας στη δημιουργία και την αναπαραγωγή κανόνων συμπεριφοράς δεν προέρχονται από τη λειτουργία των συστατικών της στοιχείων αλλά από τη λειτουργία του όλου ως κοινωνικού οργανισμού. Όμως, παρ' όλα τα θετικά της στοιχεία που αφορούν την επισήμανση κάποιων σημαντικών χαρακτηριστικών της επιχείρησης τα οποία δεν είναι δυνατό να αναχθούν στη δράση των ατόμων, η εξελικτική προσέγγιση έχει το αρνητικό ότι είναι μια αντίληψη εξαιρετικά γενική. Με άλλα λόγια, η ικανότητα της δημιουργίας και αναπαραγωγής κανόνων συμπεριφοράς δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι χαρακτηρίζει αποκλειστικά το θεσμό της επιχείρησης, αλλά χαρακτηρίζει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, όλους τους θεσμούς της ανθρώπινης κοινωνίας. Άρα, η εξελικτική προσέγγιση δεν προσφέρει την ολιστική σύλληψη που ζητάμε σε σχέση συγκεκριμένα με την ύπαρξη του θεσμού της επιχείρησης.

Σε αντίθεση με την εξελικτική προσέγγιση, η ίδια η επιχειρηματολογία των Alchian και Demsetz φαίνεται ικανή να μας οδηγήσει στη διερεύνηση των χαρακτηριστικών αυτής της ολιστικής σύλληψης της επιχείρησης. Είδαμε ότι η ίδια η μορφή της πολυμετοχικής εταιρείας είναι τέτοια ώστε οι μέτοχοι συνεισφέρουν όχι συγκεκριμένους παραγωγικούς συντελεστές αλλά γενικά κεφάλαιο. Στην ουσία λοιπόν, το κεφάλαιο αποτελεί τη μοναδική εισροή η οποία είναι αναγκαία για να συσταθεί η επιχείρηση, δεδομένου ότι οι άλλοι συντελεστές που είναι απαραίτητοι για τη λειτουργία της – η εργασία και η γη – αποκτώνται μέσω της αγοράς και οι συμβάσεις τους, όπως υποστηρίζουν οι Alchian και Demsetz, βρίσκονται υπό καθεστώς διαρκούς αναθεώρησης και αναδιαπραγμάτευσης από τους ασκούντες την επιστασία. Άρα η μοναδική έννοια της επιχείρησης η οποία μπορεί να αποδώσει αυτό το βασικό χαρακτηριστικό είναι η έννοια της μονάδας κεφαλαίου.

Αλλά φτάνουμε έτσι στην ουσία του ζητήματος που πρέπει να αντιμετωπίσουμε: με ποια έννοια η επιχείρηση συνιστά μια μονάδα κεφαλαίου και όχι απλώς το άθροισμα των ατομι-

κών κεφαλαίων τα οποία έχουν επενδυθεί στις μετοχές της; Αν το ερώτημα αυτό δεν απαντηθεί πειστικά, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι το χρηματιστήριο συνιστά μια παράλληλη αγορά στην οποία οι συμβάσεις των ιδιοκτητών κεφαλαίου – των μετόχων δηλαδή – υπόκεινται σε διαρκή διαπραγμάτευση. Μολονότι έχουμε ήδη επισημάνει κάποια προβλήματα αυτής της αντίληψης στο πλαίσιο της ίδιας της νεοκλασικής θεωρίας, είναι τώρα αναγκαίο να εξετάσουμε το ζήτημα βαθύτερα.

Το ουσιαστικό ερώτημα είναι τι αφορούν οι συμβάσεις που συνάπτονται στο πλαίσιο του χρηματιστηρίου. Πρόκειται για αγοραπωλησίες μεριδίων συμμετοχής σε μια επιχείρηση. Στην πραγματικότητα, άρα, η ουσιαστική διαπραγμάτευση αφορά το μέτοχο και τον υποψήφιο αγοραστή του μεριδίου του και όχι το πραγματικό αντίκρισμα της μετοχής στο κεφάλαιο της επιχείρησης. Η επισήμανση αυτή δεν αμφισβητεί το γεγονός ότι, μακροπρόθεσμα βέβαια, οι ανταλλαγές τίτλων μπορεί να έχουν πραγματικές επιπτώσεις στη λειτουργία, ακόμα και στην ίδια την ύπαρξη μιας επιχείρησης. Το βέβαιο όμως είναι ότι οι ανταλλαγές αυτές καθεαυτές δεν επηρεάζουν την ύπαρξη της επιχείρησης ως μιας ενιαίας οντότητας, η οποία, άρα, δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι εξαρτάται από τις μεμονωμένες βουλήσεις των μετόχων της. Είναι λοιπόν αυτή ακριβώς η οντότητα που καθορίζει τη λειτουργία της επιχείρησης στο οικονομικό σύστημα και όχι οι πράξεις των ατόμων που υποτίθεται ότι την συνιστούν.

Σε αυτή τη βάση θα υποστηρίξουμε την ανάγκη επιστροφής στη μαρξιστική κατηγορία του κεφαλαίου. Και αυτό γιατί μας χρειάζεται ένα αναλυτικό πλαίσιο το οποίο να είναι σε θέση να διακρίνει ανάμεσα στο συνολικό κεφάλαιο που αποτελεί την επιχείρηση και το οποίο, όπως υποστηρίξαμε, την συνιστά ως μονάδα κεφαλαίου και το κεφάλαιο το οποίο απαιτείται για την απόκτηση ενός μεριδίου της επιχείρησης από έναν επενδυτή. Για την ορθόδοξη νεοκλασική θεωρία οι δύο αυτές έννοιες του κεφαλαίου είναι ουσιαστικά ταυτόσημες, άρα το συνολικό κεφάλαιο που συνιστά την επιχείρηση δεν είναι τίποτε άλλο από το άθροισμα των ατομικών κεφα-

λαίων που έχουν επενδυθεί στις μετοχές της. Η διάκριση λοιπόν που αναφέραμε έχει κεντρική σημασία για την ολιστική σύλληψη της επιχείρησης που προσπαθούμε να στοιχειοθετήσουμε.

Είναι ενδιαφέρον ότι η διάκριση αυτή συζητείται αυτούσια από τον Marx στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, όπου αναλύει τη διαφορά ανάμεσα στο *χρηματικό κεφάλαιο* (money capital) και το *πραγματικό κεφάλαιο* (real capital). Η συνάφεια της προβληματικής του με το θέμα που εξετάζουμε φαίνεται να είναι τόσο στενή, ώστε, κατά την γνώμη μας, δικαιολογείται η παράθεση μιας εκτεταμένης παραπομπής:

«... οι τίτλοι ιδιοκτησίας πάνω σε επιχειρήσεις εταιρειών, σε σιδηροδρόμους, ορυχεία κ.λπ. είναι πράγματι τίτλοι ιδιοκτησίας πάνω σε πραγματικό κεφάλαιο. Ωστόσο, δεν δίνουν δικαίωμα διάθεσης αυτού του κεφαλαίου. Δεν μπορεί να αποσυρθεί. Δίνουν μόνο το δικαίωμα είσπραξης ενός μέρους της υπεραξίας που θα βγάλει αυτό το κεφάλαιο. Όμως, και αυτοί οι τίτλοι γίνονται επίσης χάρτινα διπλότυπα του πραγματικού κεφαλαίου, σαν να αποκτούσε η φορτωτική μίαν αξία χώρα από την αξία και ταυτόχρονα με την αξία του φορτίου. Γίνονται ονομαστικοί εκπρόσωποι μη υπαρχόντων κεφαλαίων. Γιατί το πραγματικό κεφάλαιο υπάρχει δίπλα [από αυτά] και δεν περνάει καθόλου σε άλλα χέρια, επειδή τα διπλότυπα αλλάζουν χέρια. Γίνονται μορφές τοκοφόρου κεφαλαίου, όχι μόνο γιατί εξασφαλίζουν ορισμένα έσοδα, αλλά και γιατί με την πώλησή τους μπορεί η πληρωμή τους να εισπραχθεί με την μορφή κεφαλαιακής αξίας. Εφόσον η συσσώρευση αυτών των χαρτιών εκφράζει την συσσώρευση σιδηροδρόμων, ορυχείων, ατμοπλοίων κ.λπ., εκφράζει την διεύρυνση του πραγματικού προτσές αναπαραγωγής... Αλλά σαν διπλότυπα, που σαν εμπορεύματα είναι τα ίδια διαπραγματεύσιμα και για αυτό κυκλοφορούν τα ίδια σαν κεφαλαιακές αξίες, είναι απατηλά και το ποσό της αξίας τους μπορεί να πέφτει και να ανεβαίνει εντελώς ανεξάρ-

τητα από την αξιακή κίνηση του πραγματικού κεφαλαίου, τίτλους του οποίου αποτελούν.»³²

Έχουμε σε αυτή την παραπομπή όλα τα συστατικά της ολιστικής προσέγγισης της επιχείρησης ως μιας μονάδας κεφαλαίου, την οποία προσπαθούμε να οικοδομήσουμε στη βάση της διάκρισης που εισαγάγαμε παραπάνω. Κατά τον Marx, η μετοχή δεν αντιπροσωπεύει το πραγματικό κεφάλαιο της επιχείρησης, αλλά απλώς ένα τίτλο ιδιοκτησίας πάνω στη ροή του εισοδήματος που θα δημιουργήσει το πραγματικό κεφάλαιο.³³ Πρόκειται, άρα, για μια απατηλή (illusory) αντιπροσώπευση του κεφαλαίου της επιχείρησης – του πραγματικού κεφαλαίου δηλαδή. Βέβαια, από τη σκοπιά κάθε μεμονωμένου επενδυτού, η μετοχή αποτελεί πραγματικό κεφάλαιο, δεδομένου ότι ως εμπόρευμα έχει ανταλλακτική αξία. Άρα η αγοραπωλησία μετοχών επιτρέπει την πραγματοποίηση της αξίας του κεφαλαίου που το κάθε άτομο έχει επενδύσει. Όμως, από τη σκοπιά του οικονομικού συστήματος συνολικά, η μετοχή συνιστά στην ουσία ένα ανύπαρκτο (non-existent) κεφάλαιο, δεδομένου ότι το χρηματικό κεφάλαιο που έχει δαπανηθεί για την αγορά της συμμετέχει στη διαδικασία της αναπαραγωγής – της συσσώρευσης δηλαδή – μόνο στο βαθμό που το πραγματικό κεφάλαιο της επιχείρησης κινείται σε μια διαδικασία διαρκούς αναπαραγωγής.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται η βάση για μια ολιστική σύλληψη του φαινομένου της επιχείρησης ως μιας μονάδας κεφαλαίου. Κατά τον Marx, αυτό που διαφοροποιεί το πραγματικό κεφάλαιο της επιχείρησης από το άθροισμα των ατομικών κεφαλαίων των μετόχων της είναι ότι, σε αντίθεση με αυτά, το κεφάλαιο της επιχείρησης κινείται σε μια συνεχή κυκλική

32. Marx (*Το Κεφάλαιο*, Τομ. III, σ. 601-2).

33. Είναι ενδιαφέρον ότι την ίδια ουσιαστικά άποψη εκφράζουν και οι Alchian και Demsetz (1972, σ. 789), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι επενδυτές που προτιμούν να αποκτήσουν μετοχές της επιχείρησης (αντί ομολογιών) «ως περισσότερο αισιόδοξοι από το μέσον όρο και επειδή άρα προσδοκούν υψηλότερες μελλοντικές αποδόσεις, είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν περισσότερα για μια μετοχή που θα τους επιτρέψει να πραγματοποιήσουν τα κέρδη που προσδοκούν.».

διαδικασία αναπαραγωγής.³⁴ Είναι λοιπόν ακριβώς αυτή η διαδικασία η οποία ενοποιεί το κεφάλαιο της επιχείρησης σε μια ενιαία οντότητα και, άρα, επιτρέπει την αναφορά σε αυτό ως σε μία μονάδα κεφαλαίου. Αλλά, ταυτόχρονα, είναι ακριβώς η σύλληψη της επιχείρησης ως μιας μονάδας κεφαλαίου σε διαρκή κυκλική κίνηση αναπαραγωγής, η οποία επιβεβαιώνει την ολιστική σύλληψη της επιχείρησης που αναλύουμε, δεδομένου ότι οδηγεί στην τέλεια αποδέσμευση αυτής της μονάδας κεφαλαίου από τις βουλήσεις των ιδιοκτητών των μεριδίων τα οποία τη συνιστούν.

Ας συνοψίσουμε τα συμπεράσματά μας. Αναλύσαμε τον τρόπο με τον οποίο δύο σχολές οικονομικής σκέψης που ανήκουν στην ευρύτερη ομάδα των νεοφιλελεύθερων θεωριών – η σχολή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και η νεοαυστριακή σχολή – προσπαθούν να εισαγάγουν την οπτική του μεθοδολογικού ατομισμού στη θεώρηση μιας κατηγορίας – της επιχείρησης –, την οποία η ορθόδοξη νεοκλασική θεωρία αντιμετώπιζε σαν μια ολιστική κατηγορία που δεν είναι δυνατό να αναλυθεί στα συστατικά της μέρη. Είδαμε όμως και τα όρια αυτής της ανάλυσης. Άσχετα από κάποια ενδιαφέροντα επιμέρους στοιχεία τα οποία αναδεικνύει μια τέτοια προβληματική,³⁵ υποστηρίξαμε ότι η προσπάθεια της οικοδόμησης της έννοιας της επιχείρησης πάνω στη δράση των ιδιοκτητών των συντελεστών παραγωγής που συλλειτουργούν στο πλαίσιο της παραμένει αναγκαστικά ανολοκλήρωτη. Με άλλα λόγια, η προσπάθεια σύνθεσης της κατηγορίας της επιχείρησης με βάση τη δράση των μετόχων της αφήνει ένα «υπόλοιπο» το οποίο δεν είναι δυνατό να εξηγηθεί αν η ανάλυση

34. Βλέπε Marx (1974, Vol. II, σ. 108): «Το κεφάλαιο σαν αξιοποιούμενη αξία είναι μια κίνηση, ένα προτσές κύκλωσης που περνάει από διάφορα στάδια, ένα προτσές που με την σειρά του πάλι εμπερικλείει τρεις διαφορετικές μορφές του προτσές κύκλωσης». Οι τρεις μορφές που αναφέρει ο Marx είναι η αξιακή (χρηματική) μορφή, η μορφή των μέσων παραγωγής και της εργατικής δύναμης, και η μορφή του τελικού προϊόντος. Για μια περιγραφή της κυκλικής διαδικασίας αναπαραγωγής του κεφαλαίου βλέπε Grossman (1977).

35. Με πιο ενδιαφέροντα, κατά την γνώμη του γράφοντος, τα στοιχεία που προέρχονται από το έργο του Williamson και αφορούν την ανάλυση της εξέλιξης των οργανωτικών δομών της επιχείρησης.

κινείται αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια της αρχής του μεθοδολογικού ατομισμού. Και οι δύο σχολές καταλήγουν σε μια θεώρηση του μετόχου της επιχείρησης ως ενός επενδυτή, ενός παράγοντα δηλαδή που είναι εξωτερικός σε σχέση με τη λειτουργία της και το μόνο που ουσιαστικά είναι σε θέση να ελέγξει είναι η αξία της δικής του ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι η επιχείρηση είναι απόλυτα ανεξάρτητη από τις κινήσεις των μετόχων στο χρηματιστήριο. Οι μεταβολές της αξίας της μετοχής της επιχείρησης έχει πράγματι επιπτώσεις στη λειτουργία της, όπως για παράδειγμα στην πιστοληπτική της ικανότητα. Αλλά αυτές οι κινήσεις έχουν κυρίως επίπτωση στις αξίες των μεριδίων των μετόχων και όχι στην οντότητα της επιχείρησης ως μιας μονάδας κεφαλαίου που κινείται σε μια κυκλική διαδικασία συνεχούς αναπαραγωγής.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alchian, A.A. (1982), «Property Rights, Specialization and the Firm», στο Weston and Granfield (1982).
- Alchian, A.A. and Demsetz, H. (1972), «Production, Information Costs, and Economic Organization», *American Economic Review*, 62, σσ. 777-95.
- Becker, G.S. (1976), *The Economic Approach to Human Behavior*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Berle, A.A. and Means, G.C. (1932), *The Modern Corporation and Private Property*, Νέα Υόρκη: Macmillan.
- Bonin, J. and Putterman, L. (1987), *Economics of Cooperation and the Labor-Managed Economy*, Νέα Υόρκη: Harwood.
- Coase, R.H. (1937), «The Nature of the Firm», *Economica*, 4, σσ. 386-405.
- Fama, E.F. (1980), «Agency Problems and the Theory of the Firm», *Journal of Political Economy*, 88, σσ. 288-307.
- Galbraith, J.K. (1967), *The New Industrial State*, Νέα Υόρκη: Houghton Mifflin.
- Grossman, H. (1977), «Marx, Classical Political Economy and the Problem of Dynamics», *Capital and Class*, 2-3.
- Hayek, F.A. (1963) «Rules, Perception and Intelligibility», στο Hayek (1967).
- Hayek, F.A. (1967), *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul.
- Hodgson, G.M. (1988), *Economics and Institutions*, Καίμπριτζ: Polity Press.

- Ιωαννίδης, Σ. (1990), «Σχετικά με την αντικειμενικότητα των οικονομικών φαινομένων: Μια κριτική της έννοιας της "άγνοιας" στο έργο του Hayek», *Αξιολογικά*, 1, σ. 138-71.
- Ιωαννίδης, Σ. (1993), *Ανταγωνισμός, Αγορά και Δημοκρατία: Μια κριτική της νεοαυστριακής οικονομικής θεωρίας*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Jensen, M. (1989), «Eclipse of the Public Corporation», *Harvard Business Review*.
- Kirzner, I.M. (1973), *Competition and Entrepreneurship*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Kirzner, I.M. (1974), «Capital, Competition, and Capitalism», στο Kirzner (1979).
- Kirzner, I.M. (1976), «Economics and Error», στο Kirzner (1979).
- Kirzner, I.M. (1978), «Alertness, Luck, and Entrepreneurial Profit», στο Kirzner (1979).
- Kirzner, I.M. (1979), *Perception, Opportunity and Profit*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Langlois, R.N. (ed.) (1986), *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics*, Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- Leijonhufvud, A. (1986), «Capitalism and the Factory System», στο Langlois (1986).
- Marx, K. (1979) *Το Κεφάλαιο*, Τόμος II, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Marx, K. (;), *Το Κεφάλαιό*, Τόμος III, Αθήνα: Νέα Βιβλία.
- Mises, L.V. (1949), *Human Action: A Treatise on Economics*, New Haven: Yale University Press.
- Muellbauer, J. (1987), «Professor Sen on the Standard of Living», στο Sen (1987).
- Nelson, R.R. and Winter, S.G. (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Καίμπριτζ Μασ: Harvard University Press.
- Reekie, W.D. (1984), *Markets, Entrepreneurs and Liberty: An Austrian View of Capitalism*, Μπράιτον: Wheatsheaf.
- Sen, A. (1987), *The Standard of Living*, Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- Simon, H.A. (1957), *Models of Man*, Νέα Υόρκη: John Wiley and Sons.
- Simon, H.A. (1959), «Theories of Decision-Making in Economic and Behavioral Sciences», *American Economic Review*, 49, σσ. 253-83.
- Weston, J.F. and Granfield, M.E. (επιμ.) (1982), *Corporate Enterprise in a New Environment*, KCG Productions.
- Williamson, O.E. (1975), *Markets and Hierarchies: Analysis and Anti-Trust Implications*, Νέα Υόρκη: Free Press.
- Williamson, O.E. (1979), «Transactions-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations», *Journal of Law and Economics*, 22, σσ. 233-61.
- Williamson, O.E. (1981), «The Modern Corporation: Origins, Evolution, Attributes», *Journal of Economic Literature*, 19, σσ. 1537-68.
- Williamson, O.E. (1986), «The Economics of Governance», στο Langlois (1986).